

Jd. 523/6

NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET
Növedék naplója
1949. Sz. 1506

1980

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

52.

FEJEZETEK

A NÉPNYELV MONDATTANÁBÓL

IRTA

VASS JÁNOS



BUDAPEST, 1908

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-TÁRS. KIADÁSA

NYELVTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

BUDAPESTI SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

93

FELJEGYZÉSEK

A NÉPÉNYELMI MONDATTANÁRÓL

1914

YASZ BÉNYÓ



BUDAPEST 1914

AZ ATHENAEUM R. T. KÖNYVNYOMDÁJA.

BEVEZETÉS.

A modern nyelvek újabb fejlődésében bizonyára szemünkbe ötlük a népnyelvnek az irodalmi nyelvben való fokozatos térfoglalása. Nem a tájszóknak és egyes népies kifejezéseknek szórványos vagy gyakori előfordulását értjük, — mert csupán csak ezek nem okozhatják a nyelvnek oly lényeges átalakulását — hanem a népi mondat-szerkesztésnek mind nagyobb mértékben való érvényesülését.

A nép mondat-szerkesztése sokkal egyszerűbb, világosabb, mint az irodalmi. Legtöbbször egyszerű mondatokat, vagy legföllebb mellérendelt szerkezeteket használ: az alárendelést lehetőleg kerüli. A mellékmondatoknak ez a gyér alkalmazása ad a népnyelvnek oly egyszerűséget, átlátszóságot. Ennek az iránynak az érvényesülését látjuk az újabb irodalmi nyelvekben. Az angolban már szinte teljesen győzedelmeskedett a népnyelv. A magyarban is tagadhatatlanul nagy hatással van. Nemcsak azoknál az íróinknál tapasztalható ez, akik népieseknek vallják magukat, hanem általánosan, prózában, költészetben, írásban és élőbeszédben egyaránt. A költészetben és az élőbeszédben, az ú. n. köznyelvben természetesen sokkal jobban érezhető ez a hatás. Mintegy visszatérést látunk nyelv tekintetében a régibb, egyszerűbb nyelvállapothoz. A reneszánsz óta a próza nemcsak nálunk, hanem más nemzeteknél is a latint követte. Cicerót tekintették ideálnak, kinél a latin próza teljes fejlettségében mutatkozik. A latin próza, s a mi régibb prózánk is összetett mondat jellegű, nehézkes. Csupa alárendelés, egymásra halmozása a függő mondatoknak, elég sűrűn tarkítva a legapróbb részletekig kidolgozott körmondatokkal. Művészi stílus ez is: művészi fokon látjuk itt az alárendelő összetett szerkezetet. Ezzel szemben az újabb beszédmódban az egyszerű és mellérendelő szerkesztés emelkedik művészi magaslatra. A görög és római összetevő formák, melyek oly sokáig uralkodtak az irodalmi nyelvben, idejüket múlták. Egészen a népi gondolkodásban gyökerező, egyszerű, vagy mellérendelt mondatokból álló beszédmód alakul ki. A bonyolult szerkezetek homálya helyett világosság, átlátszóság, művészi egyszerűség ömlik el a beszéden.

Ez a művészi egyszerűség, — hogy úgy mondjam — plaszticitás kelti fel M ü n c h b e n¹ azt a gondolatot, hogy ez talán nem is a népnyelv, hanem éppen a népiessel szemben álló műveltségi áramlat hatásának a következménye. »Ennyire világosnak, szabatosnak, könnyednek — mondja Münch — csak nem a nép alkotja mondatait! Vagy nem váltakozik-e mindenütt a nép ajkán a szemléletesség a zavarossággal?« E kérdésre aztán úgy felel meg, hogy a népi és műveltségi hatások találkoztak, s e közös hatás eredménye az újabb prózának természetes nyelve, szemben a régibb »műnyelv«-vel. Az alapot mindenesetre a népnyelv adta meg a stílusnak erre a nagy átalakulására, a művelődési törekvés pedig megtisztította, csiszolta a népnyelv szolgáltatta anyagot. Ez az irodalmi nyelv tehát lényegében a nyelvérzék, az ízlés által megneemesített népnyelv.

Ez az egyszerű, népies beszéd- vagy írásmód természetesen nem érvényesülhet egyformán minden téren. Legkevésebbé enged neki helyet a tudományos és értekező próza. A tudományban nagyon lényeges a tárgynak teljes megvilágítása, az aprólékos részleteknek is körülményes megmagyarázása. A homályosság elkerülése végett pontosan ki kell fejeznie nyelvileg is a gondolatoknak egymáshoz való viszonyát, s ez csak bonyolultabb alárendelő szerkezetekkel, sokszor éppen terjengősséggel érhető el. A népnyelvnek pedig ez éppen nem jelleme. A nép nem sokat gondol a részletekkel. Egy mondatban kifejezi a lényegét, a főgondolatot, a kevésbbé lényegeket csak érinti, vagy teljesen mellőzi. Nem is említve a párbeszédekben szokásos, csak úgy odavetett csonka mondatokat, melyeknek értelme az előzményekből is sokszor csak sejthető, hosszabb, összefüggő beszédében is egész gondolatsorok hiányzanak. Átszökik egyik gondolatról a másikra, anélkül hogy összekapcsolná, vagy a viszonyt kifejezné közöttük. Ebben a tekintetben a költői nyelv áll legközelebb a népihez. A költő sem részletez; nem mond el mindent; gondolatmenetében hézagok vannak, melyeket az olvasó képzeletének kell betöltenie. A gondolatoknak egymáshoz való viszonyát is csak sejteti, nyelvtanilag, kötőszókkal csak ritkán fejezi ki. Egyszerű mondatokból összerakott mozaik a költőnek s a népnek a nyelve. Egyes részei külön tekintve, kiszakítva az egészből, minden különösebb szépség nélkül valók: összefüggésükben, az egyes részek elrendezésének s egymáshoz való illesztésének a módjával művészi hatást tesznek.

¹ W. Münch: *Zur Charakteristik der englischen Sprache*. Egy része Görög Ignác fordításában magyarul is megjelent a Nyr. 30: 305—310. lapjain.

A népnyelv mondatszerkesztésének néhány jellemző módját akarom e dolgozatban bemutatni. Már itt megemlítem, hogy az itt tárgyalandó sajátságok mindegyike az összetett mondat körébe tartozik. Nem egyes mondatfajoknak népies használatáról akarok szólni: inkább általános, az egész mondatszerkesztésre jellemző sajátságokat tárgyalok. Mintegy azokat az általános elveket ismerettem, melyek a népi mondatalkotás egész területén irányadók, uralkodók. Ezek az általános sajátságok jellemzik legtisztábban a nép gondolkodását, ezek vetnek legnagyobb világosságot lelkére; azért — azt hiszem — éppen ezeknek a sajátságoknak a vizsgálata, elemzése igen becses adatokat nyújthat a néplélektannak is. Ha nem csalódom, a mondatszerkesztésnek éppen ezek a módjai adják meg a népnyelv sajátos színezetét, átlátszóságát, művészi egyszerűségét, hogy úgy mondjam, egyéniségét.

Ez a szerkesztésmód azonban nem kizárólagos sajátsága a népnyelvnek. A népnyelv, köznyelv és irodalmi nyelv nem elszigetelve állanak egymás mellett. Folytonosan hatnak egymásra. Bizonyos sajátságokat átadnak és elfogadnak egymástól kölcsönösen. Így ment át a népi mondatalkotás néhány módja a köznyelvbe, s a köznyelv és népies íróink közvetítésével az irodalmiba. Azért nem fogunk csodálkozni, ha példamondataink közt olyanokat is olvasunk, melyek egészen közhasználatuak, s az irodalmi nyelvben is közönségesek. Mert, mint mondtam, szoros határt vonni, hogy eddig tart a népi, eddig az irodalmi nyelv, nem lehet.

Mondattan tekintetében a népnyelv sokkal egységesebb, mint hangtan, kiejtés szempontjából. A nép mondatszerkesztése általában véve mindenütt egyforma, aminthogy egyforma lelkivilága, gondolkodásmódja, melynek külső kifejezője az ő beszéde, mondatalkotása. E tekintetben nem lehet határt vonni az egyes vidékek nyelve között: mondattani szempontból nincsenek nyelvjárasterületek. Ha vannak is egyes sajátságok, melyek csak bizonyos vidék nyelvében találhatók, (mint teszem az *el kell menjek*-féle szerkezet), azok csak szórványosak, s rendszeren nem is a mondattan lényegébe vágók. A mondatszerkesztés általános módjai, azok a sajátságok, melyekkel e dolgozatban foglalkozom, közösek valamennyi nyelvjárasterülettel. Éppen ezért felesleges és céltalan, de másrésről népnyelvi közleményeinknek egyes vidékekről való teljes hiánya, vagy gyér volta miatt lehetetlen is, hogy minden egyes sajátságra az ország minden részéből idézzünk példákat. E sajátságokat nagyrészt úgyis általánosítani lehet. Azok a mondattani sajátságok is, melyeket nyelvjárastanul-

mányaink mint arra az illető nyelvjárásterületre jellemzőket említene, nemcsak annak az egy vidéknek a nyelvében vannak meg; nagy részük jellemző az egész népnyelvre. Ha valaki megírná egy vidék nyelvének a teljes mondattanát, az bizonyára hű képe lenne az egész népnyelv mondatszerkesztésének.

Iparkodtam mégis, amennyire lehetett, az egész népnyelvet felölelni dolgozatomban. Példamondataimat, ha nem is ugyanegy sajtóság tárgyalásánál, szétszórtan az ország különböző vidékeinek nyelvéből vettem. Hogy mely vidékről, azt az illető helyen mindig jelzem. De — s ezt újra hangsúlyozom — az egyes példamondatok nem mint annak az egy vidéknek a sajtóságai, hanem mint általános népnyelvi sajtóságok szerepelnek. ¹

¹ Az anyagot a Nyr. 1.—36. kötetében levő népnyelvi közleményekből, nyelvjárastanulmányainkban közölt szövegekből, a Ngy. I., II. és VI. kötetéből merítettem; ezenkívül magam is gyűjtöttem a jászberényi (dolgozatomban JB.) népnyelvből. Az elméleti művek közül Simonyi Zs. *Magyar kötőszók* c. művét, Csűrös Ferencnek az irodalmi és köznyelvről írott munkáját (*Magyar irodalmi és köznyelv*. Ungvár 1899.), a *Nyelvészeti Füzetek*nek e tárgyra vágó értekezéseit, s a Nyr.-ben levő néhány rövidebb cikket olvastam.

MELLÉRENDELÉS ALÁRENDELÉS HELYETT.

A magyar mondatszerkesztésnek általános és főformája az egyszerű mondat. Az összetételt lehetőleg kerüli. Érdekes bizonyosságát látjuk ennek a régi nyelvben. Még a kódexek korában is nagyon gyakori volt az összetételnek oly módon való elkerülése, hogy a mellékmondatot névszói szerkezettel helyettesítették. Gondoljunk csak a H. B. *hadlava choltat*-jára. A mai nyelvben az ilyen szerkezetek már sokkal ritkábbak, de az egyszerű-mondatos jelleme megvan a mai magyar nyelvnek is, különösen a népnyelvnek. Ahol nem kerülheti el az összetett mondat használatát, ott is inkább az egyszerűbb és egyúttal eredetibb mellérendelő formát választja az alárendelő helyett. Az alárendelő forma elkerülésének egyik módja már az is, hogy a mellékmondat kötőszava elmarad. De pusztán a kötőszó elmaradása még nem változtatja az alárendelést mellérendeléssé. Igaz, hogy meglazítja a függő viszonyt a két mondat között, úgyhogy némely ilyen szerkezetet egyformán lehet mellérendelésnek is, meg alárendelésnek is tekinteni, de az alárendelő színezet az ilyen szerkezetekben mégis csak megvan, s a függő viszony kisebb-nagyobb mértékben mégis csak érezhető. Vannak a népnyelv mondatalkotásának a kötőszó kihagyása mellett még egyéb olyan módjai is, melyek a két mondat alárendelő jellemét teljesen megszüntetik, s egymáshoz való viszonyukat tisztán és félreismerhetetlenül mellérendelővé teszik. Egészen világos, hogy az alárendelő kötőszó e szerkezetekben is mindig hiányzik. A népnyelvnek ezeket a sajátosságait fogom e fejezetben ismertetni.

Gyakori módja az alárendelés elkerülésének a fő- és mellékmondat sorrendjének a felcserélése. Első helyre kerül kötőszó nélkül a függő mondat, s utána, vagy olykor közbeszúrva a főmondat. A beszélő, mikor az első mondatot kimondja, talán még nem is gondol a másodikra. Gyakran meg is áll az első mondat után, mintha befejezte volna, amit mondani akart. Szünetet tart, s csak azután veti oda a második mondatot, mintegy nagyobb súlyt, nyomatékot akarva adni az első mondatban foglalt állításnak.

A rendes sorrendben mondott kötőszónélküli szerkezet és az ilyen felcserélt szerkezet között tehát az a különbség, hogy ha előre mondjuk a főmondatot, ugyanegy időben megjelenik tudatunkban a mellékmondatban kifejezendő gondolat, és érezzük is a függő viszonyt a kettő között, míg a mellékmondat előremondásakor még nincs tudatunkban a főmondat, következésképp nem is gondolhatunk a két mondat viszonyítására, s amikor a főmondatot kimondjuk, mint mellérendelt mondatot mondjuk ki, mellyel egy előbb meg sem lévő új gondolatot csatolunk az első mondathoz. Megjegyzem, hogy a *főmondat* és *mellékmondat* elnevezés itt már nem helyes, mert a felcserélés által főmondat lesz mindkettő; csupán a könnyebb érthetőség, s a megkülönböztetés szempontjából tartom meg a továbbiakban is.

A mellérendelésnek ez a módja különösen alanyi, tárgyi és következményes alárendelés helyett fordul elő. A második mondat mind a három esetben erősíti, fokozza az elsőnek értelmét, akár közbe van vetve, akár az első mondat után áll.

a) Alanyi alárendelés helyett :

Kövr gondolatok gyűnnek ki abbúl a sovány fejedbül, — az igaz (Zala m. Nyr. 27 : 523). Nem mők én többet ahho a gyalázatosho, — ammán biztos. (JB.) Szégény is lëgyën a zembër, mők kevíly së lëgyën, — mit ér az akkor? (Göcsej Nyr. 15 : 138.) Hej! nagy kavarodás lëssz még ebbü, — mëlghet. (JB.) Biz én étángátam — igaz — egy kicsit. (JB.)

b) Tárgyi alárendelés helyett :

Sok boldog új esztendő napokat engedjen az Úr Isten írni erővel, egíssíggel, — azt kívánom. (Debrecen Nyr. 25 : 427.) Éhallgass avval a bolond fejeddel, — aszondom—, mer bëtemetëm a szádot. (JB.) Nem gyün a', — tudom, — többet a mi portánkra. (JB.) Nekëd még estére öreganyádho kell émënyi a szitájé, — majd éfelejtëm memmondanyi. (JB.) Üjjík kê föl; becsületësen elfáratt mán ken ugyis, — látom a képirül. (Szentés Nyr. 6 : 132.) Idës anyám! mëlhalt mán Vëra néni, — az elébb hallottam a kútná. (JB.) Disznókonnak (disznóólëssel bíbelődnek) — látom — ketëk is; no de most van annak az ideje, — ketëk is aszt tartják ugy-ë? (JB.)

c) Következményes alárendelés helyett :

Majd elrepül, — olyan cifra. (Debrecen Nyr. 7 : 521.) Minden állatot megréguláz, — olyan nagy a hatalma. (Ngy. 1 : 435.) . . . nyoszolyámat a gerenda nyomta mân le, — oly magosan állt. (Abauj-Torna m. Nyr. 17 : 185.) Nem mindenki tud annak kedvire dógozni; — ojan nyügös ember az. (Debrecen Nyr. 23 : 93.) Nem köszönöd meg, — oiant talál esni. (Székelység Nyr. 5 : 85.) Egy fanszika nem sak, de annyit se kapatt meg abból, — ugy el tutta lapni valamiféle talvaj náció. (Kis-Küküllő

Nyr. 22 : 49.) Kéresztül való szalma nem sok, — annyit sē eér az egeész daóga. (Hidas-Németi Nyr. 7 : 520.) maj kiadtam a lelkem, — annyit táncoltam. (A-Torna Nyr. 17 : 232.)

Ide sorozhatók, bár többé-kevésbbé módhatározó színezetük van, a következő mondatok is :

Majd megétt a szemével, — úr rám bámult. (Röjtök Nyr. 3 : 465.) A királyfi tüstént megvevé a gazdájától, úgy megszerette. (Székelység Nyr. 29 : 44.) Majd fölveti a falut, — úgy ordít. (Tisza-Abád Nyr. 26 : 185.) A lába sē érte a földet, — úgy ki heppentették. (Zilahv. nyjs. Nyr. 28 : 374.) Elképtem rajta, — úgy férdelte a kenyeret. (Székelység Nyr. 9 : 175.) Csernekiéknek a szájok tátva maratt, — ugy csudálkoztak rajta. (Sepsi-Uzon Nyr. 8 : 376.) 12 pöngölömet kóstáta (a pesti út); — ú'szújják ott az embér bőritú a sok péniszt. (Felső-Nyék Nyr. 6 : 421.)

Az alárendelő szerkezetnek ilyen felcseréléssel való mellérendelővé tétele előfordul elvétve még egyéb mondatfajokban is. Ezek közül itt csak a hasonlító mondatra akarok rámutatni:

Asz nem adom oda, — ikáp szíjjē téplek. (Veszprém Nyr. 15 : 42.) Nem kérék én kőcsönn soha sēnkitú, — ikább éhēn halok. (JB.)

Sűrűn fordul elő alárendelés helyett mellérendelés oly módon, hogy a mellékmondatot fölszólító főmondat helyettesíti. Ezt az eljárást föltételes és ritkábban megengedő alárendelés helyett találjuk. Ez esetben is fel van cserélve a két mondat sorrendje: elül van a mellékmondatot helyettesítő fölszólító, utána pedig az eredeti főmondat, mely az első mondat követezőményét vagy magyarázatát fejezi ki.

Föltételes alárendelés helyett mellérendelés: a) állító föltételes mondat helyett állító fölszólító mondatot találunk a következőkben :

Bízd papra lelkédet, doktorra testédet, prókátorra pērédet: pokolba leled hejjedét. (Székelység Nyr. 1 : 129.) Fom mög a fecskefiat, ázsd é a köröszútba akárhun: soha mög nem lühetnek fegyverre. (Szeged Nyr. 3 : 368.) ... eresz ki a zsákbúl, majd én el segittēm vígezni a dógot. (Duna-Almási Nyr. 3 : 279.) Tégy jót a kutyával, megugat réjája. (Maros Torda Nyr. 26 : 476.) ... végy ki ebbül a tűzbül, te neköd jó szerencséd lössz. (Somogy Ngy. 6 : 301.) ... tédd az ujjadra (a gyűrűt), asztán forgasz még háromszor, abbú kiugrik három óriás. (Veszprém Nyr. 15 : 43.) Vállunk hát el idēs rózsám, nem bánom. (JB.)

b) Állító föltételes mondat helyett tagadó fölszólítás van a következő példákban :

Oda nē mēny ; nagyon mēgjárod. (JB.) Nē sokat okoskoggy avval, hallod-ē : aminő eszetlen, még csúfá tész. (JB.) Bánom is én ; nē aggya vissza soha azt az ásót : úgyis kihagyítom. (JB.)

c) Tagadó föltétel helyett állító fölszólítás :

Keljön már föl : mos már mög is szólnák. (Somogy m. Ngy. 6 : 290.) Hadd el csak, mer a kezembe kerűsz, de megiszam a véredet. (Maros Torda Nyr. 26 : 476.) Vigyázz erre a gyerékre, mint a kész szēmedre : nagyon könnyen méffázhat. (JB.) Sihessetek mán egy kicsit jobban no : még ránk estelēgyik. (JB.)

d) Tagadó föltétel helyett tagadó fölszólítás :

Pajtás, nē kerezd, ugy is möktalálluk. (Göcsej Nyr. 3 : 425.) No csak bele ne köss, adok azt, amit kívánsz. (Somogy Ngy 6 : 273.) Jobb, ne égezd azt a gyertyát. (Somogy Ngy. 6 : 328.) Rá sē nizzetek, akarmit csinál : maj lētörik akkó a szarva. (JB.)

Az eddigi példákban a fölszólító mondat igéje fölszólító módban volt. Előfordul azonban, — bár sokkal ritkábban, — hogy az állítmány föltételes módban van .

Pl. : Gyütté vóna idejibe : most nem kellene híjába itt ácsorognod. (JB.) Látod, nē letté vóna olyan rossz : akkó hozott vóna a Jézuska nekéd is ilyen szíp karácsonfát. (JB.) . . . úgy kell neki, ne csúfolt vóna mindig. (Székelyhid. Nyr. 5 : 328.) Veszté vóna Monoron : most nem vóna ennyi bajom veled. (JB.) Vinné mán innen az ördög dógára : letalább mink is végezhetnének valamit. (JB.) Gyünne mán az a jó nyár : éccerre émúna ez a betegségem ē. (JB.)

Megengedő mellékmondat helyett is előfordul olykor a fölszólító főmondat. Ilyent azonban meglehetősen ritkán találunk. A megengedő mondatot különben is csak szórványosan használja a nép, s amikor megengedést akar is kifejezni, akkor is másfajta szerkesztésmódot alkalmaz. Így különösen ellentétes mondattal fejezi ki gyakran a megengedést.

Pl. : Kis lyuk a torok, de száz falut is elnyelhet. (Dunántúl Nyr. 36 : 92.) Édős szová tartik, még is benne van a kutya természet. (Szegeď Nyr. 7 : 518.) Hiszen jó van, szállást adok, de magam is vendéégket várok. (Őrség Nyr. 7 : 87.) Így nēm érünk oda, peig pányvázunk is. (Tihany Nyr. 3 : 467.) Mēgvette a bolond, pég jól tuggya, hogy akár a sárba lökte vón ki a piēnzit. (Zilahv. nyjs. Nyr. 28 : 114.) Most egíssigēs vagy, — igaz —, de tuggya minő bajt adhat még rád az Isten. (JB.)

Mint e példákbl látjuk, a megengedést kifejezheti az ellentétes szerkezet első, kötőszó nélküli mondata, és kifejezheti maga az ellentétes kötőszóval kapcsolt mondat.

E szerkezet mellett azonban — mint említettem — találunk a megengedő mondat helyett olykor fölszólító mondatot is. Az állítmány itt is lehet fölszólító, vagy föltételes módban.

a) Fölszólító móddal:

Ménnyen bē az embēr egy kissebb kocsmába, sokká jobb bort annak. (JB.) Csak kajabá', még a torkod ki nem szakad, ússē hallgat rád senki. (JB.) Lēgyēn ötszáz forint, az a darab föld akkó sē drága. (JB.) Szakaggyon az esső, ahocs csak lēgyühet, mēssē maradok itthonn. (JB.)

b) Föltételes móddal:

A terenyedēn hordanád, oszt mēttēnnē neki mindēnt: as sē teccene mán az öregnek. (JB.) Nē lenne neki sēmmije, de sēmmije: akkó is annék neki kőccsönn. (JB.) Lētteték vóna tíszēr annyian, ahanyan vótatok: akkó sē ihettem vóna mēg tületék. (JB.)

Az ilyen szerkesztésmód egyébként inkább a népdalokban, tehát kötött szövegben használatos, mint a prózában.

Az alárendelés mellérendeléssé változtatásának ezzel egészen rokon módja a *csak* szócskával való szerkesztés. A fölszólító értelem, mely az előbbi példákban megnyilvánult, ez esetben — éppen a csak szócska közbeszúrása miatt — gyengül, enyhébb lesz, s legtöbbször kívánó, vagy óhajtó árnyalatot kap. Az állítmány módja itt is lehet fölszólító, vagy feltételes.

a) Fölszólító móddal:

Jaj idēs nénēm asszōn, adok ém magánok mindenfilít, csak aggyon fīrhöl. ((Veszprém Nyr. 17: 324.) Majd odahajítok én, csak engemet ingereljen valaki. (Tisza-Abád Nyr. 26: 185.) Kutját kapni, csak korpa legyen. (Csongrád Nyr. 9: 374.) Majd megfejelek, csak nē nyugodjál. (Tisza-Abád Nyr. 26: 234.) Csak ēccēr a sziva írgyēn; könnyen hajtok egész napra. (Vasm. Nyr. 26: 94.) Igy hát majd 19-én elküldök a póstára, csak irgya mög az uraság mikori jövetelét. (Somogy Nyr. 12: 332.) Mōgajánlották, hogy mindōn bajbú kiszabadítik, csak lögyōn gazdájuk nekik. (Új-Kigyós Nyr. 4: 232.)

b) Föltételes móddal:

Csak attúl lopnának el egy fej szőlőt, ölömre menne mingyár. (Zala m. Nyr. 25: 331.) Vóna is ennek szép híri, csak esz mēttunná valaki. (Mátravidék Nyr. 24: 94.) Az ēb is vēnnē hust a fogáro, csak pizē vuóna. (Rábaköz Nyr. 17: 277.) Csak lenne itt, majd megtanítám én ember-ségre! (Székelység Nyr. 29: 535.) Eb bizon a Krisztust is kifizítēné, csak érnē el. (Veszprém Nyr. 4: 276.) Gyütt vóna csak velem kaszányi, maj mēttanítottam vóna én. (JB.)

A föltételes mondatnak fölszólító, kívánó mondatvaló helyettesítése oly gyakori, hogy hatása olykor még a *ha* kötőszóval kifeje-

zett, tehát valódi föltételes mondatokban is mutatkozik. Mintegy összekeveredik a két szerkezet, s így keletkeznek az ilyen kombinált mondatok :

ha nő vónék olyan betegös, hát émönnék ; ha nő vóna olyan sovány ez a tehén ; (ha nem + csak ne) (Mohács Nyr. 27 : 113.)

Ez a szerkesztés az erdélyi népnyelvben, sőt erdélyi íróknál is egészen közönséges.

Igen érdekes módja a föltételes mondat mellérendeléssel való kifejezésének az, hogy a föltételes forma helyett határozott állítás, vagy tagadás van ellentétes mellérendelő kötőszóval. Pl. :

De-vel : Kecske sem menne a vásárra, de ütök a hátulját (Érmellék Nyr. 3 : 334.) A eresztenjélek, de tő lovad igen potkuós. (Körmend Nyr. 3 : 380.) Megvenné, de nem éri az erszénye. (Háromszék Nyr. 9 : 424.) Dógoznám tiszta, jó szívű, de nem tudok istenét es égy ekeszarvat tartani. (Udvarhelyszék Nyr. 4 : 322.)

Hanem-mel : Én sohasem bagóztam vóna, hanem mikor a plébános urnál kaszátunk a Sípós Gyurival ezelőtt két esztendeje, . . . rábisztatott, hogy tegyem be. (Zala m. Nyr. 25 : 379.) Má ennyi akartam belüllő, azt gondútam bariszöllő, hanem e Szépi jó' megszidott. (Vas m. Nyr. 26 : 186.) De még mas se gyüttem vóna, hanem így jártam. (Somogy Ngy. 6 : 307.) jártatott vóna apám tovább es iskolába, hanem nem vót mógya ! (Székelység Nyr. 5 : 519.)

Megszorító *csak*-kal : Jó esze vóna, csak rossz az elméje. (Székelység Nyr. 1 : 181.) Jó vóna biz a, csakhogy hibázik a bankófürdő. (Miskolc Nyr. 8 : 40.) Ott van mán annak az ideje, hogy férhöménendő vóna, csak nem vészik. (JB.) Ém mán rígen elattam vóna azt a kis csücsköt, csakhogy a feleségem nem hatta. (JB.)

Az alárendelő viszonyt némely esetben úgy változtatja a nép mellérendelővé, hogy a mellékmondatot kérdő főmondat alakjában fejezi ki. Különösen okhatározó mondatot helyettesít a kérdés. Az okhatározó mondat eredetileg úgyis a kérdő mondatból fejlődött, s leggyakoribb kötőszava is, a *mert*, a kérdő *miért*-ből alakult ki. A *mert*-nek ezt az eredetibb kérdőformáját mutatja a népnyelvnek *ammé* (a miért) okhatározó kötőszava. Pl. :

Az idén mind éfagyott a búza, ammé keves vót a hó. (JB.) Maj mégverlek, a mé nem vëtted el a szöllőt. (Gyöngyös Nyr. 9 : 331.)

Az okhatározó mondatnak kérdés alakjában való kifejezése tehát az eredetibb formát mutatja. Pl. :

Ejnye hō a kérésztēs Jeézus sülyessze el a bokád, mé nem őrzéd a Bindát ? (Hosszúfalu Nyr. 22 : 284.) Aszonta, hogy a ténsúr a bikacsékká

maj égkorbácsutat, mér tettem bolondá? (Tolna Nyr. 6 : 319.) Úgy kellött neki, mit útákodott mindig vele? (JB.) Émönök, lëvágom az Istent; miétt adott sok gyeörököt, keves könýeret? (Göcsej Nyr. 1 : 417.) Hadd é, verjék az ebattát, mé nem becsúte meg magát? (Alsófehér m. Nyr. 25 : 351.) hogy a Jízus feléggyën é, hát mos kó gyünnyi? (Göcsej Nyr. 2 : 86.)

Föltételes és megengedő mondat helyett is találunk ritkán kérdő mondatot. Hasonló szerkezetet találunk a németben is; ezzel azonban nem mondjuk azt, hogy a magyar szerkezet a német hatása alatt keletkezett.

Föltételes mondat helyett kérdő mondat :

Mög akarsz valakit önyi : aggy neki kócsön. (Tolna m. Nyr. 6 : 175.) Előbb akarsz-e a stácziön lönni, mind azok? — köss ki a karó mellé és vess elejbém pozdorját. (Somogy Ngy. 6 : 323.) Elattad a lovat : mos dícsírd a Jézust gyalog (JB.) Bëzsebélted a sok pízt? — még is köll azé dógoznyi hé! (JB.)

Megengedő mondat helyett kérdő mondat :

Elhítátok hozzá az orvost? — csak nem ért as sémmit, csak meghalt. (JB.) Van neki vagyona szípen? — azé csak nem észik többet, mint más. (JB.) Tënnapelött szabadút ki az áristombú? — asztán mán mégint nem fér a bőribe. (JB.)

A mellérendelésnek e főformái mellett vannak még egyéb módok is az alárendelés elkerülésére. Úgyszólván minden alárendelő szerkezetet tud a nép mellérendelővel helyettesíteni. E módok közül csak néhányat fogok itt bemutatni az egyes mondatfajok szerint csoportosítva.

Mindazokban az alárendelő szerkezetekben, melyekben vonatkozó kötőszó vezet be a mellékmondatot, az illető vonatkozó kötőszónak megfelelő rámutató névmást, vagy határozószót használja a nép a kötőszó helyett, s ezáltal az alárendelés mellérendeléssé lesz. Különösen gyakori a relatív mondatok ilyen átalakítása, a melyekben az *aki*, *amely*, *ami* helyett legtöbbször a mutató *az* áll :

Vót éccër ek királné, annak vót hét fia. A mint kimögy a falubú, találkozik egy másikkal, a'mög gyün vele szömbe. (Somogy Ngy. 6 : 282.) Vót egyszer egy birkás, az a birkák után mindig kötögetött. (Somogy Ngy. 6 : 273.)

De más mondatfajokban is elég gyakran előfordul az ilyen fölcserélés. Így helyhatározó mondatokban *ahol* helyett *ott*, *ahova* helyett *oda*, *ahonnan* helyett *onnan* :

Hát érnek egy hejjet, ott kétfelé vát az út. (Új-Kigyós Nyr. 4 : 231.) A templom faráná van egy rossz kis ház, ott minden éccaka hazajáró lélek van. (JB.) Bódogháza letszéjjin van tanyám, oda mán csak egy jó hajításra van Szengyörgy. (JB.) Kivittük szégínt a temetőbe, oda mindenkinek csak ki kell éccé mënnyi. (JB.) Szívesen láttyák ott az embërt mindig, onnan nem lehet csak úgy elllantanyi. (JB.) Jó magos partra csinátatták a gunyhót a szöllő közepire, onnan belátnyi az egisz hëgyet. (JB.)

Időhatározó mondatokban *amikor* helyett *akkor*, *ameddig* helyett *addig*, *amióta* helyett *azóta* stb. :

Mán rígen beharangozott a nagymisére, akkó indút el otthonrú. (JB.) Gyere é hozzánk vasárnap, akkó minnyáján itthon lészünk. (JB.) Nem telt bele három nap së, aggyig egísszen kízsen létts vele. (JB.) Aratáskó müt esztendeje, azóta mindig ilyen rossz vagyok : csak kelék, fekszek. (JB.) Én nem tom, mi az ördög leli eszt a gyerekët ; ngy-ë, vagy öt napja, azóta nem bírok vele. (JB.) Még fé së kelnek az ágybú, akkorára mindënt évégzék, mégis mindig përlnek velem. (JB.)

Következményes alárendelés helyett gyakran találunk a népnyelvben kapcsolt, vagy magyarázó mellérendelést. A következményes mondat főmondatában levő *olyan*, *úgy*, *annnyira* stb. szócskák, melyekre a mellékmondat *hogy* kötőszava vonatkoznék, elmaradnak, s helyüket valamely fokozó értelmű határozó (nagyon, szörnyen stb.), vagy a szintén fokozó értelmű *de* szócska foglalja el. Pl. :

De nagy szusszal vagy, elhajtánál egy gőzmalmot. (Tisza-Dob Nyr. 24 : 332.) De elmerülve megy az úton, alig vesz észre. (Szabolcs m. Nyr. 27 : 40.) Micsá fájin bor vót a, mēgnyalhatta vón utánna még a kiráj is a száját. (Zilah Nyr. 28 : 381.) Összeszidott borzasztó, a bőr is maj lēmënt a képemrú. (JB.) Megharagudott rá nagyon ; föl akarta akasztatni. (Somogy Ngy. 6 : 274.)

Ily módon a következményes mondat teljesen elveszíti alárendelt jellegét s egészen mellérendelő lesz a két mondat viszonya. Elégge bizonyítja ezt az is, hogy ha a második mondat következményes jellegét ki akarjuk emelni, akkor kitesszük elébe az *úgy* szócskát, amely ez esetben mint a következményes mondat főmondata szerepel. Pl. :

Éccër a királné nagyon megbetegédett, úgy hogy sënki së tutta mēgygyóyttanyi. (Görbő Nyr. 3 : 468.) Nagyon mēgvátzott az alatt a két esztendő alatt, úgyhogy alig tuttam ráösmernyi, hogy ó az. (JB.)

Okhatározó alárendelés helyett kapcsolt vagy magyarázó mellérendelés van a következőkben :

Nagyon meleg vuót, iés má izzannyi kezdett alatta a katona. (Rábaköz Nyr. 11 : 90.) É vótam fáradva nagyon, mingyán ényomott az álom. (JB.) Háá hõ nem adnánk tikmonát, hiszen minnyen szép rigmust mondál. (Hosszúfalu Nyr. 22 : 237.) A komájja mög, persze a kertõn közelebb vót gyünni, az arra gyütt be a kertõn. (Somogy Ngy. 6 : 276.) Úgy is rozsz hagyás vót, nem kár érte, hogy épusztút. (Göcsej Nyr. 6 : 228.) Úgyis olyan rossz erőbe vagy, jó léssz vigyáznyi magadra. (JB.)

Célhatározó mondat helyett olykor jelentõ fõmondat szerepel, mely a célt mint beállló következményt fejezi ki. Pl.:

Aszt az ávó szært aggya neki, asztám maj elászik tüle a kiráfi. (Veszprém Nyr. 26 : 236.) Dúgozz cigán, asztán lész majd ennivalód! (Gyõr Nyr. 6 : 269.) Megyek a pokolba, az apámat keresem. (Ngy. 1 : 388.) Eriggy, fogd meg te is a végit, ne féjj, nem esik ki az aranygyürü az ujjadról. (Maros-Torda m. Nyr. 27 : 93.) Elmögyök, szógálatot keresök, halem én többet nem löszök pógár. (Somogy. Ngy. 6 : 282.) Vigyázz magadra, ú'né járj, mint a mútkó. (JB.) Pihennyük ki jó magunkot, asztán maj jobban birjuk a dógot. (JB.)

Néha *csak* szócskával van kapcsolva a célhatározó mondatot helyettesítõ fõmondat:

Akarmit szívesen méttészék, csak hagyj mán békemét. (JB.) Nem sajnállya annak az apja a kóccsgét; sokat rááldoz, csak katonának é né vigyék a fíját. (JB.) Méttérítém a kárt hét tetejivé, csak ügyvégyre né kelljén annyi, mer akkó még többbe kerú. (JB.)

Idõhatározó mondatot is helyettesíthet mellérendelt fõmondat:

Mégint éhézétt, mégint a tündérkendõt elövétte. (Arad m. Nyr. 13 : 573.) Má okonodott, asztá meglátott ér rókát, amind ot fekszik az uton. (Veszprém Nyr. 18 : 43.) Hát úgy íjfáltájban lehetétt, megzörgetik ám az ajtót s beszél valaki. (Tolna m. Nyr. 4 : 37.) Mégá, addig ne tud rá e závárt, hozz ki előbb a bugyokakorsót. (Vas m. Nyr. 26 : 94.)

Az idõhatározásnak régibb, mellérendelõ kifejezését mutatják az ilyen példák, mint:

Valamikor az embernek van pénze, ócsóbban ragaszt. (Zemplén Nyr. 17 : 375.) Nevédd az leánkává, valamedig kilétjit tudakójuk. (Gyergyószentmiklós Nyr. 10 : 40.)

Mindazok az alárendelõ szerkezetek, melyek e fejezetben nincsenek megemlítve, ritkán fordulnak elő a népnyelvben, s így mellérendelõ szerkezettel való helyettesítésük is igen ritka. Azért ezeknek a tárgyalását mellõzhetõnek tartottam.

KÖTŐSZÓ NÉLKÜLI SZERKEZETEK.

Szokássá vált, széltében használt kifejezés a népnyelvvel foglalkozó értekezésekben, hogy ez vagy az a nyelvjárás, vagy általában a népnyelv a *kötőszót kihagyja*. Ez a meghatározás szorosan véve téves, mert a fejlődésnek éppen megfordított folyamatát mutatja, mint a valóságban van. E meghatározás szerint úgy tűnik fel a dolog, mintha a népnyelv fejlődött volna az irodalmiból (mert a szóban forgó kifejezés nyilván a népnyelvnek az irodalmi nyelvhez való viszonyára vonatkozik) és mintha a kötőszókkal való szerkesztés volna a régibb, az eredeti szerkezet, s az egyszerűsége, rövidsége törekvő népnyelv, ahol csak teheti, mellözi a kötőszók használatát s ezáltal az irodalmi nyelv hosszadalmas, bonyolult szerkezeit világosabbakká, érthetőbbekké teszi. Pedig a fejlődés folyamata éppen ellenkező. Kétségtelen, hogy a kötőszó nélküli szerkezetek az eredetiek, s hogy a kötőszók csak később, a nyelvnek szókinszben, fordulatokban, kifejező erőben való gazdagodása után alakultak ki részben ma is ismert és kimutatható, részben elhomályosult, vagy egészen ismeretlen tövekből. »Az összetett mondat nem valami eredeti, ősrégi, hanem a nyelv élete folytán lassanként lett. Eleinte csupa egyszerű mondatban beszéltek az emberek — ezt most is jobban kedveli az egyszerűbb, naivabb népies nyelv — s csak később szoktak hozzá, hogy az egymással bizonyos viszonyban gyakran előforduló mondatokat bizonyos helyzet, vagy hanglejtés, vagy alkalmas szócska segítségével egymáshoz tartozóknak tüntették föl.«¹

Az összetett mondat kialakulásának első fokán az egymással mellé- vagy alárendelő viszonyban álló két egyszerű mondat minden külső jel, az összetartozást és egymáshoz való viszonyt mutató minden szócska nélkül állott egymás mellett. A beszéd folyamából, a helyzetből világosan látszott, hogy a két mondat nem idegen egymásra nézve, hanem értelmük egymásba fonódik, kiegészíti egymást, szóval szorosabb vagy lazább kapcsolatban vannak egymással, de ennek a kapcsolatnak külön jele nem volt. Maga a viszony értelmileg,

¹ Simonyi Zs. Az összetett mondatról. Nyr. 6:5.

logikailag, akár világosabban, akár homályosabban, megvolt a két mondat között, de a kötőszók hiánya miatt nem volt, nem lehetett kifejezve grammatikailag.

Világosan szemlélhető lesz ez egy példában. *Szomjas vagyok és adj vizet*, külön-külön önálló, egyszerű mondatok. Mondjuk egymás után ezt a két mondatot anélkül, hogy bármely kötőszóval is kapcsolnánk: (*szomjas vagyok, adj vizet*), a második mondat következtető értelme első pillanatra szembetűnik. Ha pedig megfordítjuk a két mondat sorrendjét (*adj vizet, szomjas vagyok*), az előbbi következtető viszony felbomlik, s a második mondattal okát, magyarázatát adjuk az első mondatban kifejezett gondolatnak. Mindkét esetben ugyanaz marad a két mondatnak egymáshoz való viszonya akkor is, ha kiegészítjük a megfelelő kötőszókkal. (*Szomjas vagyok, azért v. tehát adj vizet; és: adj vizet, mert szomjas vagyok.*)

Az összetétel első fokozata tehát tisztán logikai volt. Hogy a logikai összetétel mondatai közt abban a régi korban is oly világosan volt-e érezhető a viszony, mint ma, arra biztos feleletet nem adhatunk. Lehet, sőt valószínű, hogy ez a viszony még akkor homályosabb volt, s így éppen a szükségyszerűség, a világosságra való törekvés fejlesztette ki később a kötőszókat. Mert ha a puszta kötőszó nélküli szerkezet is egész tisztaságában éreztette a két mondat viszonyát, mi szükség volt akkor — lehetne kérdezni — a kötőszókra? Mi talán azért érezzük a kötőszó nélküli szerkezetekben is oly világosan a viszonyt, mert mi ismerjük, használjuk a nekik megfelelő kötőszós szerkezeteket is, s így amazok hallásakor önkénytelenül felébred tudatunkban emezeknek a képzete is.

Volt-e, vagy lehetett-e mégis valami különbség a logikai összetétel, és más, minden viszony nélkül egymás mellett álló két mondat kiejtése közt?

Talán a hangsúlyozás, vagy a két mondatnak gyorsan egymás után való kiejtése jelezte némiképp az összetartozást, s csupán ez különböztette meg a logikai összetételt egyéb egymás mellett álló, de egymástól független mondatoktól.

A népnyelvben különben ma is gyakori a kötőszó nélküli szerkezetekben a két mondatnak gyorsan egymás után való kimondása, úgyhogy némely esetben a két mondat már egészen egybeolvadt, s ha leírjuk, nem is lehet vesszővel elválasztani egymástól, mert akkor egészen más értelmet kapunk. Az ilyen fajta mondatokban pl.: *n e m tom hova lett az a gyerek* — annyira összeolvadt a két gondolat, hogy úgy érezzük, mintha a főmondat csak egy mondatrész volna,

mely a mellékmondat *hova* szavával szorosan összetartozó egységet alkot, úgyhogy annak még a hangsúlyát is magához vonta. A főhangsúly (s ha megfigyelésem pontos, olykor az egyedüli) a *nem* tagadósón van, s így az összetett mondat értelme, kiejtése, még hangsúlyozás tekintetében is azonos a következő egyszerű mondatéval: *u g y a n h o v a l e t t a z a g y e r e k !* Csak azt kell még megjegyeznünk, hogy ez utóbbi szerkezetben a főhangsúly, ha a gondolatnak inkább tudakozódó, kérdő, mint csodálkozó, vagy szánakozó színezetét akarjuk kiemelni, átmegy a *hova* szóra, míg az előbbiben akkor is a *nem*-en marad.

Ilyen gyorsan egymás után ejtett, mintegy összerántott szerkezet a: *t u g g y a h u n j á r m á n a z a z ó t a*, az eredeti: *I s t e n t u g g y a , h o g y h u n* szerkezetből. A nép úgy ejti ki ezt a szerkezetet, mintha a *tuggyahun* egy szó volna, s a *tuggyá*-nak igei jelentését egyáltalán nem is érzi. Épp így homályosuló félben van az igei jelentés az általános alany kifejezésére gyakran használt *aszondanák*-kal alkotott szerkezetekben, és ezt szintén a két mondat gyorsan, minden szünet nélkül egymás után való kimondásának kell tulajdonítanunk. Pl.:

Ládd-é, aszondanák eszéd sincs, peig van, csak nem látnyi. (JB.)
Idebhéri aszondanák meleg van, pegyig a verebek is maj lëhullanak száttýokba. (JB.)

Mint láttuk, ezekben a szerkezetekben a főmondat elveszítette mondat jellegét, s csupán mondatrészként szerepel. Ezt látjuk még az ilyen mondatokban is, mint:

Karácsonkó lëssz esztendeje vótam nálok utójjára. (JB.) Keddën müt két hete vót az a nagy jég ugyë, aki a vetëstëkët ëverte? (JB.)

Ezek a szerkezetek nem bizonyítják minden kétséget kizárólag, hogy az ilyen összevont kiejtés a nyelvnek abban a régi korában, az összetett mondat kialakulásának kezdetekor is szokásos volt. Azonban ez analógiákra támaszkodva legalább valószínűnek kell tartanunk annyival is inkább, mert az összetett mondatnak egyéb jele nem volt, ez az összevont kiejtés pedig nagyban megkönnyítette a két gondolat összetartozásának, egymáshoz való viszonyának a megértését.

A kötőszó nélküli szerkezetek tehát egész bizonyossággal ősbib nyelvállapotra mutatnak vissza. Ezzel azonban nem mondottuk azt, hogy minden ma használatos ilyen szerkezet egyenes maradványa annak az ősi szerkezetnek. Meglehet, hogy egyes szerkezetek bizonyos időben csupán kötőszós alakjukban voltak használatosak, s az élő

nyelvnek örökké változtató munkássága ezekből a teljes szerkezetekből újra elkoptatta a kötőszót, s így mintegy másodlagos kötőszó nélküli szerkezeteket teremtett. Ha valóban vannak ilyen szerkezetek, pontos nyelvtörténeti vizsgálódással talán ki lehetne néhányat mutatni, bár nem egész bizonyossággal. Nyelvemlékeink e tekintetben alig nyújthatnak felvilágosítást, mivel e változások egyrészt régibb időben történhettek, másrészt kódexeink nem az élő, különösen nem a népnyelvet őrizték meg. Pedig a fejlődésnek ez a folyamata egyedül ott mehetett végebe.

Annyi bizonyos, hogy a kötőszó nélküli szerkezetek a népnyelvben nagyon gyakoriak; gyakoribbak, mint a köznyelvben, és még inkább, mint az irodalomban. Legalább is annyiszor, sőt — lehet mondani — többször fordulnak elő, mint a teljes, kötőszós szerkezetek. Olykor, különösen élénk előadásban egész hosszú beszéden át alig találunk kötőszót. A beszélő agyában egymásra torlódnak a gondolatok, s ezt igen szemléltetőleg fejezi ki külsőleg is a mondatoknak kötőszók nélkül való egymásra halmozása. Pl.:

... befogtam a lákat, émöntem bé Söllére, elattam a búzát, dej még annyi időt sē hattam magamnak, hogy égy mésszó bort möggyak: igetök vissza, kimék a Gát alá, hadd ním, a gyerök hanyadán van. (Ormánság Nyr. 25 : 142.)

Mennyi élénkség, az eseményeknek egész sora e néhány mondatban! S ezt kétségtelenül a kötőszók mellőzésének kell tulajdonítanunk.

Bármennyire sűrűek azonban e szerkezetek a népnyelvben, azért egyes mondatfajokban levő kizárólagos használatukról szó sem lehet. Nem lehet mondani, hogy teszem a választó, vagy okhátározó mondatok mindig kötőszó nélkül fordulnának elő: használatosak mellettük a kötőszósak is. Vannak ugyan egyes állandó kifejezések (közmondások, szálló-igék), melyeket mindig kötőszó nélkül mond a nép, csakhogy ezekben a kötőszó mellőzése nem az illető mondatfajhoz, hanem csupán ahhoz az egy szerkezethez van kötve, mely ebben az alakjában csontosodott meg, s lett általánosan ismertté. Ide sorozhatjuk a már előbb említett *tuggya hun*-féle szerkesztést, melyet ily elliptikus alakjában egyáltalán nem lehet kötőszóval mondani. A teljes alakja azonban (Isten tudja...) már fölváltva használatos kötőszóval is, meg anélkül is. (Isten tudja, hogy hun van, és: Isten tudja, hun van.) A fejlődés folyamából ítélve valószínűleg ide fog jutni lassanként az *aszondának*-kal és *nem tom*-mal alkotott szerkezet is, melyeknek kötőszóval való használata már

most is igen ritka. Ez az utóbbi példa különben világos bizonyosság arra is, hogy a kötőszó elmaradása mennyire attól az egyetlen szerkezettől, s nem az egész mondatfajtól függ. Mert míg az összevont *nem tom* után a kötőszó csak elvétele fordul elő, a teljes *nem tudom* alak után époly gyakori a kötőszós használat is.

A kötőszó kihagyása nem szünteti meg a két mondat előbbi viszonyát, csak kissé meglazítja. Tehát a kötőszó csak akkor maradhat el, ha az érthetőség miatta nem szenved csorbát. Különösen oly esetekben szokott elmaradni, mikor a főmondatban van valami szócska, amely mintegy rámutat a mellékmondatra, s így a két mondat viszonyát a kötőszó elmaradása után is érezteti. Pl.:

Olyan beteg vótam, maj mëghaltam. (JB.) *Addig* bugyboríkuť, ëccër csak mëgtellëtt. (Vas m. Nyr. 26 : 94.) *Úgy* elmönt mellettem, még as së monta : papucs. (Somogy m. Nyr. 25 : 286.)

Mikor a mellékmondatra mutató szócska hiányzik a főmondatban, akkor ki kell tennünk a kötőszót, mert anélkül egészen más lesz a két mondat viszonya. Pl. : Vakszemen kollintom, *hogy* csak felfordul belé (Ngy. 2 : 5.) Ha ebben a mondatban kihagyjuk a *hogy* kötőszót, a következményes alárendelésből kapcsolt mellérendelés lesz. (Vakszemen kollintom, csak felfordul belé.) Míg ha a főmondatba kiteszük az *úgy* szócskát, akkor a kötőszó elhagyása esetén is érezhető a következményes viszony. (Úgy vakszemen kollintom, csak felfordul belé.) Tehát vagy a mutatószócskát kell kitenünk a főmondatban, vagy a kötőszót a mellékmondatban. Mind a kettő egyszerre nem hiányozhatik.

Ugyancsak ki kell tennünk a kötőszót akkor is, mikor a főmondatban megvan ugyan a mutató szócska, de nem hangsúlyos. Pl. : Azt *gondoltam*, *hogy* otthon marad. Ha a mutató *azt* névmást hangsúlyozzuk, a kötőszó el is maradhat : *azt* gondoltam, otthon marad.

A főmondatbeli mutatószócskának — ezt olykor valamely határozó is helyettesítheti — és a kötőszónak ez a szoros összefüggése magyarázza meg azt a jelenséget, hogy oly mondatokban, melyekben a mellékmondat kötőszava sohasem maradhat el, azokban a főmondatbeli mutatószócska rendesen hiányzik.

Pl. : Jól van dolga, mint aki egy lovon szánt. (Szatmár m. Nyr. 10 : 427.) Égjen el a házo, aki hazunnyi nëm tud. (Göcsej Nyr. 6 : 227.) A biz, aki azt éri, esztend' ijenkor két esztendős léssz. (Székelység Nyr. 1 : 180.) Aki a mesémre nem hallgat, ezek a várjufijak vájják ki a szemit. (Zilah Nyr. 28 : 418.)

Különösen helyhatározó alárendelésekben gyakori az ilyen kihagyás:

Émēhecc, ahun a nap sit. (Sopron Nyr. 3 : 555.) A zides annya a fíjával leszállott, a hun vót a temető hejje. (Szolnok-Doboka Nyr. 10 : 475.) Nó most erigy, ahonnan gyütté! (Nógrád Nyr. 15 : 374.) Vissza vitte, ahun vót. (Somogy Nyr. 9 : 281.) Harminc forintér vitte vóna el, ahovál ü mögfogadta. (Somogy Ngy. 6 : 291.)

Nézzük már a szokásosabb kötőszóhiányokat mondatfajok szerint.

A) MELLÉRENDELT SZERKEZETEKBEN.

Kapcsolt mondatokban már az irodalmi nyelvben is igen gyakori a kötőszó nélkül való szerkesztés, a népnyelvben pedig lépten-nyomon találkozunk vele. Az irodalomban leggyakoribb kötőszót, az *és*-t, a népnyelv általában véve ritkán használja; helyette az *asztán* és az *avval* fordul elő leggyakrabban. Az *asztán*-nal sokszor szorosabb kapcsolatban nem levő gondolatokat is kötnek össze. Pl.:

Éccēr vót egy királnak két leánya, asztán ékütte iket virágér.
(Duna-Almási Nyr. 3: 279.)

A kapcsolt mondatoknak kötőszó nélkül való szerkesztésére — azt hiszem — felesleges példákat idéznem: ilyeneket mindenki számtalanszor hallhat napjában. Itt csupán a népnyelvnek egy szokásos szerkesztésmódjára akarok rámutatni: a kapcsolásnak arra a módjára, mikor ugyanegy mondatrész előfordul valamennyi kapcsolt mondatban, s a kötőszó hiánya miatt ez teszi szorosabbá a mondatok összetartozását. Pl.:

Ű csak botolog, ű csak bujkálódik. (Somogy Ngy. 6: 358.) *Mögen* mönnek, *mögen* letekint a földre (Somogy Ngy. 6: 327.) *Neki* bort, *neki* pájinkát, *neki* toást, *neki* rántottát, *neki* dohánt, — még a pipáját is én temjem még! (Gyöngyös Nyr. 16: 523.)

Előfordul az az eset is, hogy nem ugyanaz a mondatrész, hanem ugyanannak a szónak különböző alakjai (polyptoton) ismétlődnek az egyes mondatokban, s ezek alkotják a kapcsolatot közöttük. Pl.:

Akarkivé beszél, mindig csak avvá van: az *ő jányának* nem ké dőgoznyi semmit, az *ő jánya* még éggy köcsög vize sé megy ki a kútra, az *ő jányának* ennyi még ennyi ruhája van, az *ő jányát* most is ez a legíñ kérte, az a legíñ kérte . . . , mintha más nem is vóna a világon! (JB.)

Választó mondatokban különösen kérdésekben szokott elmaradni az egyszerű *vagy* kötőszó:

Egyet sem komfundáltak a dőgot, van-é, nincs-é valaki ott, kináj-
ják-é, nem-é, az asztalhoz facsarodtak. (Székelység Nyr. 29: 534.) Gyüssz,
nem gyüssz, ha nem gyüssz, viszlek. (JB.)

Olykor elmarad a páros *akár-akár* kötőszó :

Ú most török-szakad visszaszerzi a pízit. (N.-Szalonta Nyr. 12 : 376.)
Török, szakad, annak az enyimnek köll lenni. (Orosháza Nyr. 4 : 422.)
Van kedved, nincs kedved émennyi : aló, mēs sē ájj odáig ! (JB.) Ez
utóbbiak különben a megengedő mondatokhoz is sorozhatók.

Ellentétes mondatokban el szokott maradni a
kötőszó, ha az ellentét az értelemből úgyis eléggé kiviláglik. Különö-
sen gyakran hiányzik a *hanem* kötőszó tagadó mondatok után :

Nem a gyertya világánál dógozik, egy szép aranszál hajnál. (Somogy
Ngy. 6 : 328.) Henem kőmorzsoló se maradott hátul, nekiesék nagy
izibe az évig felérő kősziklának. (Székelység Nyr. 29 : 537.) De a fija rá
sē hallgatott, csak mēnt tovább. (Gömör m. Nyr. 25 : 573.) Nem is a
rétylya fokon gyütt lē, úgy ugrott közējök. (Nógrád m. Nyr. 7 : 38) Nēm
vēttem (a lovat), a magam szaporittása. (Göcsej Nyr. 2 : 87.)

A *de* kötőszó hiányzik állító mondatok után meglepetésszerű
fordulatokban :

Nízník a szőrös embērt, nincsen sēhol. (Orosháza. Nyr. 4 : 279.)
Keresēm az udvaronn, a kerbe, az úccánn : nincs sēhun ; kajabálok neki :
Pista te ! — nem szó. (JB.) Az isten ismeri kendet, én nem ismeröm.
(Somogy Ngy. 6 : 285.) Keresem, vatyarászom a szénát, nincs óma —
nincs óma. (Drávavidék Nyr. 13 : 476.) A legkissebb mönt, el is fáradt,
nem talát egy madarat se. (Somogy Ngy. 6 : 371.) Látod mēmmonntam,
hod nē mēnny arra, tē arra mēntél, osztang most mēgölted az apádat,
mög az anyádat. (Gömör Nyr. 25 : 573.) Hát ēty félóra mulván keresteti
a főbíró, nem taláják sēhun. (Somogy Nyr. 3 : 468.)

Magyarázó mondatokban csak nagyon ritkán teszi
ki a nép a kötőszót. Az irodalmi nyelv magyarázó kötőszavai (tudni-
illik, ugyanis, azaz) a népnyelvben nem fordulnak elő, csak a *hisz*,
hiszen használatos olykor-olykor. Helyettük a *mán* és *ugyan* vezet
be a magyarázó mondatokat :

Akkor a zelső házbúl mind a hátsóba, meg a komorába mentünk,
már a kinek hol jutott hely. (Abauj-Torna Nyr. 17 : 232.) A csikóját
a mūt báni vásáron attam ē nyócfahat forinton ; no má csak nyóc-
fanöt, mer egy forintot ádomásra attam. (Eszék Nyr. 7 : 231.) A szóga,
má a ki vele vót, főment a fára. (Görbő Nyr. 3 : 469.) Csak magam
vótam, ugyan a kis Pista gyerék is velem vót. (JB.)

Nem ritka a magyarázó mondatnak ily módon való kifejezése
sem, mint :

Akkor még diákú is ut tuttam, mind akár ēp pap ; *nem híjába*
a szen-lászlui borátokná nevekēttem fő mind minisztrálló gyerék ;

meg osztán is egész életémbe mindig urak körü forgulottam. (Göcsej Nyr. 7 : 132.)

Leggyakoribb mégis a kötőszó nélkül való szerkesztés. Pl. :

Sose búsújj, van az Isten mínessibe (Bihar Nyr. 7 : 320.) Ádd elő ördög, nem a tē portékád. (Palócság Nyr. 24 : 331.) Ne pazald a pénzödet öcsém annyira, gyöngébb koszon is möglöszünk. (Somogy Ngy. 6 : 286.) Henem, hogy a szép királyfi nincsen máléból gyúrva, azt is megmutatta, ugy szurta keresztül a hosszú óriást, hogy csak ugy lepuffant a lórol. (Székelység. Nyr. 29 : 535.) Nē mönny hozzájuk, nem tanász ott embörségöt. (Szeged Nyr. 2 : 85.) Könnyen beszél, tele van a szája foggal. (Örség Nyr. 1 : 91.) Lapát nyelet készít, hónap sütni akar. (Háromszék Nyr. 8 : 514.) Jó vóna ez a duháñ háztetőnek, nem égne meg. (Baranya Nyr. 16 : 134.) Mind felvásároltam a sok pindzt, edényeket vettem vele. (Kolozs m. Nyr. 16 : 328.) Férre bajusz, csókot kapsz ! (Maros-Torda Nyr. 26 : 380.) Nem lesz már abból ember, kutyanyomba lépett már az. (Jászság Nyr. 29 : 41.)

K ö v e t k e z t e t ő m o n d a t o k b a n is gyakoribb a kötőszó elhagyása, mint kitevése :

Méhhót a szomszéggyá, nincs a ki dicsérje. (Nógrád m. Nyr. 24 : 188.) Láttó, hogy usse ír e, visszakullogott. (Vas m. Nyr. 26 : 187.) Csēng a bal fülem, jó hírt hallok. (Szabolcs m. Nyr. 4 : 137.) Hónap szint ebbe az órába it léssz, ibreñ légyēn. (Veszprém Nyr. 26 : 236.) Mindent a begyébe szed ; nem lehet előtte beszélni. (Maros-Torda Nyr. 27 : 93.) Eszi a kutya a füvet, essó lessz. (Érmellék Nyr. 29 : 476.) A király is bélátta, hogy 'szen nem senki fiával vagon dolga : lakodalmat hirdetett, vendégséget gyűjtetett. (Székelység Nyr. 29 : 537.) Nagyonn a Dunárú fúj a szél : jó léssz, ha sihették a hordással. (JB.) A kis ló hármat belelehölt abba a tejbe : langyos meleg lött. (Somogy Ngy. 6 : 333.) De nesznek vett, elinát. (Vas m. Nyr. 26 : 95.)

E következtető mondatok nem egyebek, mint magyarázó mondatoknak a megfordításai. Mikor kötőszóval szerkeszti is őket a nép, csak az *azért* és a *hát* kötőszókat használja.

B) ALÁRENDELTEK SZERKEZETEKBEN.

Jólly az alárendelésnek három fokozatát állapítja meg: 1. az alárendelés nincs külön szóval megjelölve; 2. a mellékmondatban van megjelölve a) vonatkozó névmással, b) más határozószóval; 3. a mellékmondatbeli névmáson kívül a főmondatban is van megfelelő mutató szó.¹ Ha az itt tárgyalandó kötőszó nélküli szerkezeteket be akarjuk e felosztásba illeszteni, látjuk, hogy azoknak nagy része az első fokozatba tartozik, tehát az alárendelés legeredetibb alakját mutatja. Azonban nem minden kötőszó nélküli szerkezet illik egész pontosan az első fokozatba: igen soknál megtaláljuk a harmadik fokozatban említett »megfelelő mutatószót« is a főmondatban. Ezekben a szerkezetekben tehát megtalálhatók a legelső és legfelső fokozat ismertető jelei; egymás mellett szemléltetik az alárendelés legrégebb és legújabb állapotát. Hogyan lehetséges ez? Első pillanatra úgy tűnik fel, mintha ezekben az előbb említett másodlagos kötőszó nélküli szerkezeteket kellene keresnünk. Ebben az esetben úgy lehetne őket magyarázni, hogy a harmadik fokozatban említett teljes alakú alárendelt szerkezetből, mivel az alárendelésnek a fő- és mellékmondatban való kettős megjelölése fölöslegesnek látszott, az egyik jelölés, a kötőszó elmaradt. Így keletkezett pl. a teljes: *azt gondoltam, hogy eljössz* szerkezetből az: *azt gondoltam, eljössz; úgy megverte, hogy majd behalt*-ből: *úgy megverte, majd behalt* stb. Ezt a magyarázatot támogatja az a körülmény is, hogy más esetekben meg az alárendelés másik ismertető jele, a főmondatbeli mutatószó marad el, nem pedig a mellékmondat kötőszava. Az előbbi mondatok pl. hangozhatnak így is: *gondoltam, hogy eljössz; megverte, hogy majd behalt*. Eszerint tehát a szóban forgó kötőszó nélküli szerkezetek teljes kötőszós szerkezetekből fejlődtek volna, vagyis másodlagosak volnának. Igen, — ha a nyelv változásai gépies pontossággal, a logika legszigorúbb szabályai szerint történének! Csakhogy föltehető e szerkezeteknek oly módon való

¹ L. Simonyi Zs. *Az összetett mondatról*. Nyr 6:57;

keletkezése is, hogy az eredeti kötőszó nélküli szerkezet, a tisztán logikai alárendelés a második fokozat átugrásával egyszerre a harmadikba lépett: fölvette főmondatába a »megfelelő mutatószót« s a fejlődésnek ezen a fokon megállott, megmaradt továbbra is kötőszónélküli szerkezetnek. Tehát a főmondatbeli mutatószó megléte vagy hiánya sem igazít el bennünket a kötőszónélküli szerkezetek kettéválasztásában. Talán csak annyit mondhatunk, hogy a másodlagos kötőszónélküli szerkezetek — ha valóban vannak ilyenek — valószínűleg az ilyen mutatószós összetételek között találhatók. Éppen ezért a mutatószóra való minden tekintet nélkül fogom felsorolni a főbb kötőszónélküli alárendeléseket.

A l a n y i a l á r e n d e l é s b e n hiányzik a **h o g y** kötőszó:

Szokásó vót annak a kirának, ebid előtt mindig léfekütt. (Veszprém Nyr. 24 : 334.) Muszáj löve a szencséges pápához mennyenek gyónni. (Gyergyószentmiklós Nyr. 8 : 232.) Azomba eszkebe jutott, Bákainé mit mondott vót. (Csík m. Nyr. 6 : 177.) Jobb léssz, nem tátođ itt a szád, ha émigy; ahova küttek. (JB.) Nem kell annyit emlegessük. (Moldva Nyr. 30 : 116.)

Az ilyen szerkezetek különösen a moldvai csángók és a székelyek nyelvében gyakoriak. Moldvából valók még a következő példák :

Kell vigyem a lovat a vászárra. Lehet elmenjek, tisztelendő Úr ? Nem szabad veszekedjenek. (Nyr. 10 : 202.)

Ez utóbbiakban a kötőszó hiánya miatt annyira összeolvadt a két gondolat, hogy egészen egynek érzik, s úgy is ejtik, mintha a mellékmondat állítmánya személyragozott főnévi igenév volna : Lehet *elmennem* ? stb.

T á r g y i m e l l é k m o n d a t o k kötőszó nélkül :

Aszt monta a királynak, majd megörzi ű a pētrēncét. (Orosháza Nyr. 4 : 279.) Aszongyák, a vīn Pillinēhō is járt vōna (a ludvérc) fiatá korába. (Veszprém Nyr. 15 : 182.) A szakácsok kérdōszték, mér nem össze az étet ; tán nem jó vōna. (Ormányság Nyr. 2 : 131.) Aszt tartom, csak magam is beállok révésznek. (Tihany Nyr. 3 : 467.) Tuggya fene, kítű kapatta mēg magát. (Veszprém Nyr. 8 : 177.) Ezúta a lovak tuggya mēre lōttek. (Kiskunhalas Nyr. 8 : 43.) Maj mellássa keték, essō léssz. (JB.) Ēggy rakásra tōttem űket, nem tom ki hányta el. (Algyó Nyr. 8 : 516.) A lekkissebbik nem tutta kítű kérjēn. (Aszód Nyr. 1 : 275.) Nem tudom, itthun-í van a naccságos űr. (Mátyusföld Nyr. 20 : 266.)

I d ő h a t á r o z ó m o n d a t o k kötőszó nélkül :

No mind addig bugyboríkut, éccēr csak mēgtellētt. (Vas m. Nyr. 26 : 94.) Aggyig torzsonkottak, rájuk estelēdētt. (JB.) Mōnnek be, már

az a vendégszobába aluszik. (Somogy Ngy. 6 : 324.) Mindjárt utána megtaláljuk a megfelelő kötőszós szerkezetet is : Mikor érnek be a vendégszobába, már a Jankó ott aludt a vendéggpadon. (Ngy. 6 : 324.) — Tenné le a fát a szögletbe, rákiált a bába. (Ngy. 1 : 384.) Húznám ki a csizmám a sárból, de biz a nem jött. (Ngy. 1 : 459.) A mutkor is Páliba vôtam, rajtam estek. (Vas m. Nyr. 10 : 183.)

Ez utóbbi három mondat különben már majdnem egészen mellérendelő szerkezet, s csak kissé érzik bennük az időhatározói értelem.

M ó d h a t á r o z ó m o n d a t o k kötőszó nélkül :

Úgy kerestek, maj hogy túvé nem tettek. (Bács m. Nyr. 8 : 515.) Úgy nevet, csak úgy göcög. (Veszprém Nyr. 13 : 42.) Úgy szalatt, a fene maj mégétte. (Mezőtúr Nyr. 10 : 86.) Azok a csunya lovak úgy mögálltak, csakugy elterpeszködtek. (Somogy Ngy. 6 : 332.) No hát ugyanyyira, nem bántotta a medve. (Ngy. 6 : 343.) Úgy látom, az éjjel jó eső esett. (Gömör m. Nyr. 23 : 140.) Úgy elmönt mellettem, még as sē monta : papucs. (Somogy Nyr. 25 : 286.)

Ezekben a példákban a főmondatban mindenütt ki van téve az *úgy* szócska, s ez mutatja, hogy a két mondat viszonya alárendelő. Ha még ez is elmarad, akkor a viszony tisztára mellérendelővé változik. Pl. :

Főthő vágto szégin sujsztért, csak u'nyekkent. (Vas m. Nyr. 26 : 138.)

O k h a t á r o z ó m o n d a t o k ban különösen gyakori a *mivel* és *mert* kötőszók elmaradása. Ezen esetben az okhatározó mondat egészen egybeesik a kötőszónélküli magyarázó mondattal. Az okhatározó mondat különben teljes alakjában sem egyéb, mint a magyarázó mondatnak alárendelt alakban való kifejezése.

A mutkor kiménék a fészérbe, ak kendeóm kívül felejtettem. (Mátravidék Nyr. 24 : 94.) Mőgötette az ökröket, elaludt ; elfáradt nagyon. (Somogy Ngy. 6 : 282.) Az eb fejét hiába húzod az asztára, az eb csak visszahúzza. (Tolna m. Nyr. 6 : 174.) Hiábo könyörgött osztán a szíp tündérkisasszony, bizon ennek sē tudott ű anni. (Orosháza Nyr. 7 : 183.) Cokki kutya, mingyár keresztül ugorlak. (N.-Károly Nyr. 7 : 230.) Csatakos a lány, lomos vólt a fű. (Háromszék Nyr. 9 : 32.) Gyertyát kapott, hogy korán röggel gyujtsa mög, korán röggel el akarnak mönni hazúrul. (Somogy Ngy. 6 : 328.) Kell fő má, a kódis is a harmadik faluba jár. (Alsó-Lendva Nyr. 13 : 328.) Ne tegye kend oda, ott gyerek van. (Ngy. 1 : 384.) Nem birta főkettenyi, igēm mifen alutt. (Veszprém Nyr. 24 : 334.) Sieték, sok a fonni valóm. (Tolna m. Nyr. 3 : 558.) Hát csak evôtam e postásokho, mássát vüttem e fëam levelire. (Őrség Nyr. 2 : 41.) — E példák némelyikében, különösen az első kettőben, igen szépen szemlélhető a *hysteron-proteron* szerkezet.

C é l h a t á r o z ó m o n d a t o k kötőszó nélkül :

Küldték az inast, nézze meg, a kocsis fölkelte-e. (Somogy Ngy. 6 : 328.) Maraggy itthonn letalább az éccaka, nē légyen a ház üresen. (JB.) Tanakottak, maraggyanak-é, vas-sē? (Őrség Nyr. 7 : 87.) Megyék a patikába, vegyék uruságot. El kell mennyek, hovast vegyek e johaimnak. (Moldva Nyr. 30 : 116.) Vágd-é a tyúkjaid szárnyát, ne száhassonak át mindig a kerbe, mind lētapossák a virágjaimot. (JB.) Ájj meg, mutassak én neked valamit. (Alsó-Fehér m. Nyr. 25 : 351.)

Ezekben a szerkezetekben a függő viszonyt világosan kifejezi a mellékmondat állítmányának fölszólító módja, s ugyanez különbözteti meg a kötőszónélküli célhatározó mondatot a mellérendelt mondat alakjában kifejezett célhatározástól. (Ájj meg, *mutassak* én neked valamit : ájj meg, *mutatok* én neked vlmít.) E mondatok tehát középső helyet foglalnak el a mellérendelt, és a teljes, kötőszós alárendelt szerkezetek között, s mintegy az átmenetet mutatják egyikből a másikba.

A célhatározásnak azonban nem ez a leggyakoribb népnyelvi kifejezése. Legtöbbször jelentő módban találjuk a mellékmondat állítmányát, s ilyenkor mindig valamely nyilatkozásjelentő, célt, vagy szándékot kifejező gondolat hiánya érezhető: *azt gondolta, az volt a célja, azzal a szándékkal*, stb. pl. :

Éccé főkerekédett a macska, hogy ő émegy vándúnyi. (Veszprém Nyr. 7 : 36.) Tartották a kötényeiket, hogy maj űk mennyi ómát kapnak. (Drávavidék Nyr. 13 : 476.) Utánna szalatt, hogy igényest agyonnütüi. (JB.)

Föltételes mondatokban leginkább népdalokban, verses szövegben szokott elmaradni a kötőszó, bár ritkábban prózában is előfordul :

Szókétül búcsúzik, a barna haragszik. Ez a kis lány el nem hagyott volna, én belülem korhely sohasem lett volna. (Pécska. Kálmán L. Koszorú 184 és 121.) Kerek erdőt levághatnám, Édesemet megláthatnám. (Moldva Nyr. 26 : 48.) Nyúl vóna, nyoma vóna ; vidra vóna véri vóna. (Hegyalja Nyr. 5 : 329.) Mēgittunk a borát, ígyunk mēg a sóprőjét is. (Baranya m. Nyr. 16 : 276.) Jobb lētt volna, vakon születlél volna. (Somogy Ngy. 6 : 327.) Kiatta vóna ked idejibe a kezibú a birtokot, mos nem vóna ez a civakodás. (JB.)

Ide sorozhatók az ilyen pregnáns szerkezetek is :

Bizon szíp, *a kinek* esze nincsen, de mégis szebb, *a kinek* van. (Szatmár m. Nyr. 10 : 523.) A biz, *aki* azt éri, eszte nd' ijenkor két eszten-dős léssz. (Székelység Nyr. 1 : 180.) Ezekben az *aki* teljesen olyan értelmű, mint *ha valaki*.

A kötőszókihagyásnak s egyúttal egy új kötőszó keletkezésének igen érdekes példáját láthatjuk a hasonlító mondatokban. Nem az *akár*-ral való hasonlítást értem, mert az *akár*-t a nép már teljesen kötőszónak érzi, s ezért a pusztán *akár*-ral (*mint* nélkül) kifejezett hasonlító mondatokat nem is veszem föl a kötőszónélküli szerkezetek közé. Újabban az *egyéb*, *egyeb* kezdi lassankint a hasonlító kötőszó szerepét betölteni. Ez az *egyéb* eredetileg a főmondat-hoz tartozott. Az ilyen hasonlító szerkezet eredeti alakját mutatja a következő mondat:

A házná nem maratt sénk *egyéb*, *mind* a döbrögi ur még a Ludas Matyi. (Veszprém m. Nyr. 18 : 375.)

Az ilyen szerkezetek a népnyelvben most is elég gyakran hallhatók. Később aztán kimaradt a hasonlító *mint* kötőszó, s így keletkeztek az ilyen valódi kötőszónélküli szerkezetek:

Nem terem ott még *egyeb*, csérmolya, még konkoly. (JB.) Tē sē való vagy *egyébnek*: kutyapécérnek. (JB.) Nem örököltem én — Isten láttya a lelkēm, — *egyebet*: éty tyúkört, még ér rossz asztalt. (JB.)

E szerkezetekben is még a főmondat-hoz tartozik az *egyéb* szó. Fölveszi az illető főmondatbeli viszony-nak megfelelő ragokat, s e szerepében teljesen egyértelmű, s éppen ezért mindig helyettesíthető a *más* szónak ugyanolyan ragos alakjával. A fejlődés következő fokozata az volt, hogy az *egyéb* kibontakozott a főmondat kötelékéből. Odasimult a mellékmondat-hoz, s ennek megfelelőleg elveszítette lassankint a ragokat is, melyek a főmondat-hoz fűzték. Ennek az átpártolásnak természetszerűleg nyomában járt az értelmi elváltozás is. Ilyen szerepében már nem helyettesíthető a *más*-sal; értelme olykor a hasonlító *mint*-tel, olykor a megszorító *csak*-kal egyezik. Az *egyéb*, *egyeb* ebben az alkalmazásában mindig ragtalan, s teljesen az említett kötőszók szerepét tölti be. Pl.:

A magunk csalággján kívül más nem vót ott, *egyeb* a bérés. (JB.) Felé sē nízek másszó, *egyeb* ha éccēr eggy esztendőbe émék hozzá látójú. (JB.) Nem vót azok közt soha sēm̄mi pëllekédés, *egyeb* a letöregebb kötőszkódott néha. (JB.) Árra a tē tanyátok felé nem igen vannak jó földék máshun, *egyeb* a lapon. (JB.)

Következőményes mondatokban is igen gyakori a kötőszó elmaradása. A főmondatban mindig ki van téve az *úgy*, *annyira*, *olyan* mutatószócska. A mellérendelt alakban kifejezett, és a kötőszónélküli alárendelt következményes mondatok közt csak az a különbség, hogy az előbbi esetben a főmondat mindig

a második helyen áll, s magyarázza az előre bocsátott mellékmondat értelmét, itt pedig mindig a főmondat áll az első helyen. Pl.:

Ojan jó a buziká, csak ur röpköd az embör szive, mikor aratod. (Szlavónia Nyr. 5 : 64.) Uan magosra rakom a szekeret, még a pacsirta is gügyúva röpül é fölötte. (Baranya m. Nyr. 22 : 282.) Oan görhes, csak a csontya meg a bőri. (Keszthely Nyr. 11 : 237.) Jaj, idés annyok, ollan rosszú vagyok, talán mégis halok. (Kemenesalja Nyr. 33 : 59.) Ojan picí vót, alig vót látni a földtül. (Mátyusföld Nyr. 20 : 264.) Olyan szája van, megesne benne a csengeri baromvásár. (Kömörö Nyr. 14 : 138.) Ojan felfuvalkodott, mán Istent se ismer. (Debrecen Nyr. 29 : 429.) Bizon szegény embernék ojat kollintottak a fejire, assé monta : bikk-makk. (Zilah Nyr. 28 : 375.) Em mindig ollan juo vót, sohasé gorombította le a zéembör györökít. (Göcej Nyr. 2 : 179.) Egyször annyira rábeszété, mög akarta neki mondani. (Somogy Ngy. 6 : 303.) Má annyira eléfokta a éhesség, nem tuttak hova lennyi. (Nógrád Nyr. 16 : 277.) A kocsirudat um megmarkótam, hat embér is allig tutta kifacsarnyi a kezembü. (Veszprém Nyr. 2 : 40.) Úgy dícsírte, maj lement a könyökirül a bür. (Debrecen Nyr. 29 : 430.)

A főnévi mondatokból igen gyakran ki szokott maradni a *hogy* kötőszó. Az ilyen szerkezeteknek jó részét láttuk az előbbieken, s csak még néhány példát akarok idézni a különböző mondatok köréből:

Azon törte a fejit, hugyan szabadúljon még hazúrú. (Aszód Nyr. 1 : 275.) Nem vetek belé három napat, eső lesz. (Maros-Torda m. Nyr. 25 : 378.) Mán mégotte a lelkömet a nagyobbik leányom, a kit az a tabajdok Molnár Gyuri Szön Györ napkó lössz esztendeje évött vót. (Udvarhelyszék Nyr. 4 : 32.) Utójjára csak oda jukatt ki, aggyak neki kőccsönn húsz forintot. (JB.) Mindig csak azonn kértem az Istent, tarcsonn még egíssigbe, hogy a gyerékejimét fénevelhessem. (JB.) Ipen arrú folyt a beszígetés, kinek mēnyije van. (JB.) Nem telt bele éggy óra, olyan ítélet idő lett, amilyent még sose láttam életembe. (JB.)

Végül itt említem még meg az olyan ritkán előforduló relatív szerkezeteket, melyekből a relatív névmás hiányzik. Pl.:

Oj kiskutyát hozzatok neköm : egy aran dijhéjba befér, mégis ha kiugrik, a sikongatása hetedhét országra szójjon. (Somogy Ngy. 6 : 373.) Hát elé taná egy embert, úm méttollya a hégyet, hon no, maj méb-bomlik bele. (Nógrád m. Nyr. 7 : 37.)

A kötőszóhiány ellenkezőjére : a kötőszóhalmozásra és felesleges alkalmazására is találunk példákat a nép nyelvében. Ilyeneknek kell tartanunk a következő kapcsolt mondatokat:

Észre sē vëtt, nem is látott még sē. (Eger Nyr. 18 : 24.) Rákesztük a táncot és el se is hagytuk estvéig. (Abauj-Torna m. Nyr. 17 : 232.)

Alighogy lefeküvék, s már is elalvék. (Székelység Nyr. 29 : 535. A székelységben különben igen gyakran már teljesen befejezett mondatok után is kiteszik a kapcsoló *s* kötőszót, mikor más mondatot már egyáltalán nem is mondanak.) Alig ment el a pópista pap, *meg meg* az orosz pap jött utánna. (Gödényháza Nyr. 3 : 369.) *Osztán akkor* kieresztette itet, *osztán akkor* elvigeztik ketten a dógot, *osztán akkor* a boszorkán leján aszt monta a Héléánok. (Duna-Almásai Nyr. 3 : 279.)

A nép oly gyakran használja az *asztán* kötőszót, hogy ennek egymásutánt kifejező, tehát időt jelentő értelme egészen elhomályosult, s még egyes mondatrészek kapcsolásánál is előfordul :

Attak neki kenyeret, *asztán* húst. (Nyr. 6 : 300.)

Az időjelölő értelem elhomályosulásának a következménye az, hogy ha egymásutánt akarnak vele kifejezni, kétszer teszik ki :

A sógorom bevitt észobb oda a doktorhó, *azután asztán* uv vittek vissza haza. (Veszprém Nyr. 2 : 41.) Hát *azután asztán* mét nem fogad kje effiskárist. (Hetés Nyr. 2 : 133.) Végük bē elsőbb a früstököt, *azután asztán* ki mérre lát ! (JB.)

Főlösleges az időhatározó *mikor* kötőszó használata az ilyen kapcsolt szerkezetekben :

Mént, mēndégēt osztán, *mikor* éccēr egy városra talát. (Orosháza Nyr. 4 : 280.) Ed darabig csak mēvvót szípen, *mikor* éccerre csak ríva fakatt, hogy ő ús sē megv velék. (JB.)

Ilyen felesleges alkalmazását látjuk olykor az ellentétes *de* és *hanem* kötőszóknak. Teljesen önálló mondatokat kezdenek valamely ki nem tett, de odaérthető, vagy oda sem érthető ellentét után. Gyakran fordulnak elő a beszédnek más tárgyra való átcsapása alkalmával :

Halom hát látom, a luai es kifárottak. (Hetés Nyr. 2 : 133.) Hanem én as sē bánom, ha émēnünk. (JB.) Édös lányom, tudom mi járóba vagy ; testvéreid éverték, mivē nem másétottad mög a szavadat ; hanem fogadd a tanácsom. (Ormánság Nyr. 2 : 131.) Vidd innejd (a gyereket), hanēm jó mēkfogd (Szőke-Dencs Nyr. 3 : 318.) De mos má fordújjon belírú, osztánnék kóstujja ég a tavajit. (Felső-Nyék Nyr. 6 : 421.)

Két kötőszót találunk olykor okhatározó mondatokban :

Az leánkát dajka nevēte, methogy az anyja kényes fehérnép vala. (Gyergyó Szt.-Miklós Nyr. 10 : 40.) Az úr Isten nem is tréfát velök, mer hogy ím erősek vótak. (Nógrád m. Nyr. 7 : 38.) Csütörtöki nap kenem a csizmámat, merhogy szinte kéccer kenődik egy héten, a mikor ehun odagyün egy idegen ember. (Debrecen Nyr. 23 : 382.)

Ilyen fajták a következő hasonló mondatok is :

Ollyan sápat, mint akár egy cséppentett tökmag. (Hegyalja Nyr. 5 : 324.) Szivos az ílete, mind akár a macskának. (Sopron m. Nyr. 3 : 555.) Ujan vót a jószág a kezik alatt, mint akár a vakart ponty. (Kiskunhalas Nyr. 8 : 84.)

A szó szerinti idézetet is gyakran *hogy* kötőszóval vezeti be a nép a függő beszéd hatása alatt :

Asz kérdi tüle a kisasszõ, hogy hugyan tuttá tã ide gyünnyi. (Veszprém Nyr. 6 : 423.) Szõllni se tudott szeribe csak annyit, hogy : Csak azért se megyünk, de egy lépetet se. (Székelység Nyr. 29 : 537.) Aszondom neki, hogy : no õcseém, maág nem jaó vagyooónk. (Palócság Nyr. 7 : 34.) Negyedik este mégin émént, asztá kirdészte, hogy hozzám gyüssz-ë, asztám monta, hom mëkhász te ! (Veszprém m. Nyr. 24 : 333.)

Fõlõsleges a *hogy* kötõszó az ilyen mondatokban :

*Egísz*en fejírek, szípek vótak, *hogy* akár mék kiráji is beléjék bolondult vóna. (Zilah Nyr. 28 : 420.) *Hogy* feldurálta magát az a Miska, *hogy* még a földnek is nehéz vót tartani. (Kis-Küküllõ m. Nyr. 32 : 48.) Nyilván, *hogy* kikaptá. Nyilván, *hogy* hónap esõ lössz. (Kiskunhalas Nyr. 15 : 356.) Bizoñ, *hogy* nem vótam én ët tapottat së. (JB.) Maj, *hogy* agyon nem verték. (Kiskunhalas Nyr. 15 : 355.) Áldott szerencsére, *hagy* jütt az asszon. (Kis-Küküllõ m. Nyr. 32 : 50.) — Nincs ojjan úr a világon së, mint *aki* õrmestër. (JB.)

Itt említhetõ meg végül a következõ szerkezet :

A zembõr még *ollant* is bánno, *ha mellik* nëm ollan bátor embõr, mind e. (Göcsej Nyr. 2 : 179.) Ez talán kombináció útján keletkezett az : azt is bánja, *ha* . . . és : az olyant is bánja, *amelyik* . . . szerkezetekbõl.

MONDATKIHAGYÁS.

E fejezetben néhány, a népnyelvben igen gyakori hiányos mondat szerkezetet akarok bemutatni. Nem foglalkozom itt az olyan elliptikus szerkezetekkel, melyek egy-egy mondatrésznek, vagy egy-egy oda érthető és értendő kifejezésnek a hiányát mutatják,¹ csak azokra terjeszkedem ki, melyekben egy teljes gondolat, egy egész mondat, esetleg egy gondolatcsoport hiányzik. Tehát csak az ú. n. pregnáns hiányos mondat szerkezetekről fogok szólni, melyeknek teljes, szabályos grammatikai alakban való kifejezéséhez olykor két-három gondolatnak, mondatnak a közbeszúrása szükséges. Nem tartozik ezek közé természetesen a mindennapi életben szokásos hiányos felelés, mikor mindig csak a kérdezett, tehát hangsúlyos részt mondjuk ki a feleletben, akár a megfelelő mondatrész, akár mellékmondat alakjában. Pl.:

Elmentél? El. Mikor utaztok? Holnap. Hányan mentek? Négyen. Hová? Olaszországba. Sokba fog kerülni? Valószínűleg. Mikor indultok? Reggel. (Nyr. 24:107.) Vagy: Mikor jössz el hozzánk? Mihelyt jó idő lesz. Hol találkozunk? Ahol kevesen járnak. Melyik lovat adtátok el? Amelyik olyan kötődős volt. (JB.)

Ezekben a szerkezetekben teljesen fölösleges a főmondatnak újra való kitevése, mert az ismétlésnek, pleonasmusnak látszanék. A kérdés és felelet viszonya u. i. olyan szoros, hogy mintegy a kettő együtt alkot egy teljes logikai szerkezetet, s így a kérdés mintegy főmondatul szolgál a mellékmondat alakjában kifejezett felelethez.

Már ebből is láthatjuk, hogy a mondatkihagyás csak akkor van helyén, csak akkor fordulhat elő, mikor az érthetőségen nem esik miatta csorba. Hisz a hiányos szerkezeteknek éppen az a lélektani alapja, hogy a folyó beszédben, vagy írásban az előzményekben megvilágított s így ismert körülményeknek, gondolatoknak a kitevése fölöslegessé válik, mert azok úgyis oda érthetőek, s így a kihagyás egyáltalán nem zavarja az érthetőséget. Ez az értelmezés

¹ L. ezekre vonatkozólag: Tóth F. Albin: *Az alanytalan mondatok*: Nyr 24:3—6 füzetében és Erdélyi Lajos: *A ráértésről*, Nyr 34:8 és 9 füzetében.

egész pontosan csak a kihagyásos mondatok kialakulására jellemző, s szoros értelemben véve nem mindig állhat meg a fejlődés későbbi fokozatain. Nem egy példát hozhatunk fel arra, hogy a hiányos szerkezetek némi értelmi változáson mennek át, úgy hogy a gondolatnak más árnyalatát fejezi ki a hiányos szerkezet, mint az eredeti, teljes alak. Elég e tekintetben az ú. n. átkozódó formára mutatnunk: *Hogy az ördög vigyén el! Hogy az Isten akárhová tegye ezt a gyereket!* stb. E mondatok kétségkívül tárgyi mellékmondatok voltak eredetileg, s főmondatuk valamely kívánást, óhajtást kifejező mondat volt. A mai nyelvben ez a meggyökerezett hiányos szerkezet a kívánásnak, óhajtásnak sokkal erősebb, energikusabb árnyalatát fejezi ki, mint az eredeti: *kívánom, hogy az ördög vigyen el, stb.* szerkezet.

Ime az értelmi elváltozás a hiányos mondatszerkezet fejlődésében!

A hiányos szerkezetek jogosultságát tehát, mint említettük, az érthetőség magyarázza. A megértetésnek azonban egészen más módjai, eszközei vannak az élőbeszédben, mint az írásban, nyomtatásban. A beszédben ott vannak a taglejtések, az arckifejezés, különösen pedig a hangsúly; mindezek oly segédeszközei a világos megértetésnek, melyeket az írás, nyomtatás nem ismer. A kifejező mozdulatoknak s a hangsúlyozásnak különösen a hiányos szerkezetekben van nagy szerepük, mert oly lelkiállapotokat, gondolatokat is megértetnek, melyeket a beszélő szavakban, mondatokban, szóval nyelvbélileg ki nem fejezett. Ha ezeket a beszédben ki nem mondott, csupán bizonyos hangsúllyal, taglejtéssel kifejezett gondolatokat nyelvbélileg ki akarjuk fejezni, gyakran egész mondatcsoport kitétele válik szükségessé, s e kettőnek az értelme még akkor sem fedti teljesen egymást.

A mai nyelvtudomány a kifejező mozgásokra viszi vissza a nyelv eredetét.¹ E kifejező mozgások eleinte ösztönszerűek voltak; később az akarati elemek hozzájárulásával tudatossá lettek, s végül önkénytelen vagy szándékos utánzás révén kialakultak bizonyos állandó jelek, megszületett a jelbeszéd. A jelbeszédből aztán, mivel az állandó jelek között igen sok hangjel, hangutánzás volt, kialakult lassanként a nyelv. Ilyen jelbeszédet használnak a siketnémák, s az eredeti jelbeszédnek maradványai a ma is használatos taglejtések, kifejező mozdulatok.

¹ L. Gombocz Z: *A jelenkori nyelvészet alapelvei.* Nyr. 27: 486.

Igy fogva fel a dolgot, némely hiányos szerkezetet tulajdonképpen nem is kell hiányosnak mondanunk, hanem a beszédnek két különböző módján, részben hangok, részben jelek által kifejezett tejes szerkezetnek. Ha pl. azt mondom valakiról: *derék ember!* és ezt a kijelentést egy kézlegyintéssel kísérem, illetőleg, — most már lehet úgy mondanom, — egy másik, jelbeszéddel kifejezett gondolattal, mondattal toldom meg, előbbi kijelentésem egészen ellenkező értelművé lesz. Ugyanilyen, félig nyelvileg, félig jelbeszéd által, tehát mintegy két különböző nyelven kifejezett gondolat a következő: *Zsiduó, véd még eszt a sulkot, ha nem, hát!* (Rábaköz Nyr. 11 : 90.) Ide tartozik a Vergiliusból annyiszor idézett híres: *quos ego!* is.

E kifejező mozgások természetesen csak az élő beszédben fordulhatnak elő. Ez a körülmény magyarázza meg azt, hogy a hiányos szerkezetek az irodalomban sokkal ritkábban fordulnak elő, mint a köz- és különösen a népnyelvben.

A kifejező mozdulatok külsőleg magyarázzák a hiányos szerkezeteket. De van ezeknek belső, lélektani magyarázata is: az asszociáció. Bizonyos gondolatok földézik lelkünkben a velük rokonságban, vagy valami viszonyban levő gondolatok képzetét, s ezért elégséges a megértetésre, ha csupán az egyiket mondjuk ki. Sokszor éppen a kevésbé fontos gondolatot mondjuk ki, a lényegeset pedig, amelynek a közlését tulajdonképpen akarjuk, elhagyjuk. S az asszociáció révén éppen ezt az elhallgatott főgondolatot fogja megérteni és teljesíteni, akihez szavainkat intéztük, nem pedig a szavakban kifejezett gondolatot. Pl. ha a kis gyermek azt mondja az anyjának: *éhes vagyok*, az anya nem elégszik meg ennek a kijelentésnek a tudomásul vételével, hanem mindjárt valami enni-valót ad neki. Önkénytelenül észreveszi, hogy a kijelentő forma mögött valami kérelemféle settenkedik, s bár a fiu e kérelmet közvetlenül ki sem fejezte, ő mégis teljesíti.

A hiányos mondatok keletkezésének és létezésének főfeltételei tehát a kifejező mozdulatok és az asszociáció.

Próbáljunk feleletet adni még egy kérdésre, mielőtt a példák magyarázatába fognánk. Megelőzték-e ezek a hiányos mondat-szerkezetek az összetett mondat kialakulását, vagy pedig csak később, az összetett mondatokból állottak elő oly módon, hogy az összetett mondat valamelyik tagja, amelyik úgysis odagondolható volt, elmaradt? Ha a mai nyelvben levő hiányos szerkezeteket tekintjük, azok az utóbbit látszanak bizonyítani. Ez természetes

is. Mert hiányos szerkezeteknek azokat mondjuk, amelyekben a hiányt ma is érezzük; tehát azokat, amelyeknek teljes alakja is használatos a hiányos mellett. Azt az ítéletet, hogy valamely szerkezet hiányos, e két formának egybevetéséből vonjuk le. Oly szerkezeteket, amelyek eredetileg hiányosak voltak, s ebben a hiányos alakban gyökereztek meg a nyelvben, és mellettük az eredeti teljesebb szerkezet feledésbe ment, vagy legalább is értelmi elkülönülés történt a kettő között, ma nem érezzük s nem mondunk hiányosaknak.

Látszólag tehát a hiányos szerkezetek későbbi fejlődések összetett mondatokból. Így fogva fel a dolgot, a mondatkihagyás a fejlődés harmadik fokozatának tűnik fel: 1. egyszerű mondat; 2. összetett mondat; 3. hiányos mondat. Mintegy visszahatásnak látszik a beszédnek az összetett mondatok gyakori használata miatt való terjedelmessége ellen: egyszerűbben, rövidebben, bár logikailag nem oly pontosan fejezi ki a gondolatokat.

Ez azonban csak látszat. Fel kell tennünk, hogy a régibb nyelvben, mikor a logikának, a megfontolásnak jóval kisebb szerepe volt a mondatszerkesztésben, szélesebb körű volt a hiányos szerkezetek használata. Természetesen az élőbeszédet értem. Éppen azért az a körülmény, hogy nyelvemlékeinkben a hiányos mondatok használata nem oly gyakori, nem bizonyítja az ellenkezőt. Sőt tovább is mehetünk. Valószínűnek látszik, hogy a hiányos mondatok megelőzték az összetett mondat kialakulását. Eleinte csak bizonyos taglejtések, arckifejezések jelezték a szavakkal kifejezett főgondolathoz fűződő mellékgondolatokat, s csak később, mikor a fejlődés által a nyelv gazdagabb, s így alkalmasabb lett a gondolat pontosabb kifejezésére, mikor a logika is mind jobban és jobban tért foglalt a mondatszerkesztésben, akkor helyettesíthették a kifejező mozdulatok jelezte gondolatot a mondattal. Így tehát a hiányos szerkezetek átmenetül szolgáltak az egyszerű mondattól az összetettre. De ezek a hiányos szerkezetek a maguk korában nem voltak hiányosak, csak a mi szempontunkból, a fejlődés későbbi fokozatához való viszonyítással mondjuk azoknak.

Eszerint tehát a fejlődés a hiányos mondatok tekintetében kettős irányú: 1. a hiányos szerkezetekből kialakul az összetett mondat; 2. az összetett mondatok hiányos mondatokká rövidülnek. E kettős, ellentétes irányú működés tapasztalható minden nyelvben. A gyakori használat miatt megrövidült hiányos szerkezetek analógiájára folyton új és új szerkezetek keletkeznek, viszont a logika kiegészít,

teljes mondatokká alkot már használatban levő hiányos szerkezeteket. Ez a folyton változtató működés magyarázza meg azt, hogy a régibb nyelvben meglevő hiányos szerkezetek nagy része ma már nem használatos, kiveszett, a ma meglevő hiányos szerkezetek pedig régebben még teljes mondatok voltak. Éppen ezért szinte lehetetlen annak az eldöntése, hogy mely szerkezetek folytatásai az ősi hiányos szerkezeteknek, és melyek fejlődtek később, összetett mondatokból.

A hiányos szerkezetek lehetnek olyanok, hogy pusztán a mellékmondat van kitéve, a főmondat pedig hiányzik; ez a gyakoribb eset. Ritkán találunk azonban példát arra is, hogy a főmondat mellől hiányzik a mellékmondat.

Mintegy e kettő között foglalnak helyet a *majdhogy*, *alighogy*, *nehogy*, *csakhogy* s más ehhez hasonló szerkezetek. Ezekben az első rész a teljes alakú szerkezet főmondatának a maradványa, mely a főmondat többi részeinek elkopása után összeolvadt a mellékmondat kötőszavával. Ezeknek teljes alakja tehát ilyenfajta lehetett: *majd* megtörtént, *hogy* . . . , *alig* lehetett, *hogy* . . . , *ne* tedd azt, *hogy* stb. Pl. :

Éccēr maj hogy agyon nēm verték. (Göcsej Nyr. 7 : 131.) Jó megcsipűtek, alikhogy é tuttam szalannyi. (Veszprém Nyr. 18 : 44.) Ne hát no ! nehogy megdögölj kívánságodba. (Székelység Nyr. 1 : 466.) Egy kicsit ügyelj a szekérre, nehogy valaki valamit reategyen. (Háromszék Nyr. 9 : 30.) Nehogy megköszönd (az orvosságot), me nem használ. (Szatmár Nyr. 13 : 572.) Mindönféle jószág egésséges, csakhogy soványak. (Somogy Nyr. 12 : 332.) Neki nem köllött gazdag falámiábú, csakhogy szép lęgyën. (Zala m. Nyr. 10 : 183.)

Ilyenfajta, sőt nagyobb mértékű kihagyás és összeolvadás van a következőkben :

No öcseém, maág nem jaó vagoónk. — Hogyhogy baá ? (Palócság Nyr. 7 : 34.) Ipen akkó temettük é idēs anyámot, mikó az a nagy essó vót. — Hotyhogy ? hát męghalt ? Nem is tuttam ; szęginy ; hotyhogy męghalt ! (JB.)

V á l a s z t ó m o n d a t o k b a n e l s z o k o t t m a r a d n i a v á l a s z t á s e r e d m é n y é t k i f e j z ő g o n d o l a t :

Akar ezt a zújját haraptya az ember, akar a másikat [az mindegy]. (Rábaköz Nyr. 17 : 323.) Akár a lóval imátkozz, akár evvel beszíjj [egyre megy]. (JB. Nyr. 19 : 184.)

Olykor a választó mondatok közül is csak az egyik van kitéve, a másik pedig hiányzik :

Akar a féketómet kűggyem! [akar őt, egyre megy]. (Kiskun-Félegyháza. Nyr. 14 : 186.) Akar a falra hánd a bossót! [akar őt szidjad, igen egy]. (JB.) Akár a zsebjiibe rakja az ítét, [akár a szájába] ha má előregédett, osztán foga nincs. (Sopron m. Nyr. 21 : 475.)

Ellentétes mondatokban találunk olyan eseteket, hogy csak maga az ellentét van kitéve, az a mondat pedig, melytől az ellentét függ, hiányzik, vagy csak burkoltan van meg az előzményekben :

Szeitszalajtya a falut, hogy keresseik még, [keresik is] de nem tanájják. (Gömör m. Nyr. 25 : 573.) Utójárá se lett más vége a nyekeszalodásuknak, minthogy világ jární indulának, [úgy gondolkoztak, hogy nem bánják, akármí történik is] de ók egyet se nézhetik tovább ezt a vergelődést, gyávaságot. (Székelység Nyr. 29 : 534.) Letakarodik mindenki, [csak P. J. nem] hanem a Pénezős János csak viteti a bort, pecsönyét, szivart. (Somogy Ngy. 6 : 286.) Igy töprenkedett az asszony : [de nem hangosan] hanem magába mondta. (Somogy Ngy. 6 : 298.) Tom, hom mők kell birkoznyi veled : [meg is birkozom] de elő majd kinyövöm eszt a hód erdót. (Nógrád m. Nyr. 7 : 37.) A mi bemögy, a nem bűn, hanem a mi kigyün [az bűn]. (Szeged Nyr. 7 : 519.)

Ide sorozhatók a következő, még ezeknél is pregnansabb szerkezetek :

Képiket nem láthattam a setéttű, de járásán is megesmertem, hogy az Gara Jancsi. (Abauj-Torna m. Nyr. 17 : 40.) Bá neköm ijen borom vóna, de az én szőlőmmé az idén má tisztára végez az a puruttya férög. (Baranya Ózd Nyr. 27 : 335.)

Általános használatú hiányos szerkezetek az ú. n. á t k o z ó d ó m o n d a t o k, melyekben rendesen csak a mellékmondat van kitéve kötőszavával együtt, a főmondat pedig hiányzik. E szerkezetekről már a hiányos mondatok bevezető részében szóltam. Közönséges voltuk miatt mellőzöm a példák nagy számának a felsorolását, csupán néhányat említek meg mutatványképpen :

No hogy száraggy karóba! (Rimaszombat Nyr. 12 : 333.) Hogy a Krisztus Jézus feletkézétt vóna ê rülad, mikó még kicsike vótá! (JB.) Hogy a csikó rúgja még eszt a kis jánt, hogy ojjan kinyes! (JB.) No hos sosé lásd még a mēnyeknek országát, ammé eszt tēttet velem! (JB.) Hot tört vóna el a lába, akki öszzetaposta a kis kertemēt! — No hogy! (JB.)

Külső formájukra egészen hasonlók ezekhez a csodálkozást, bámulatot, sóvárgást, vagy óhajtást kifejező felkiáltásokban szokásos hiányos szerkezetek. Ezekben is csak a mellékmondat van kitéve, s a főmondat a helyzetből, a körülményekből mindig könnyen odagondolható:

Ha annyit tudnék innya! (Torda Nyr. 18 : 184.) Tyú, ha ott lőtté vóna! mijjen ribillió vót ott! (JB.) Jáj ányom lélkem, ha látta vón, hogy mijen szíép vótak azok a katonák! (Zilah. Nyr. 28 : 113.) Csak a hígleves hét lész, hát még a kiben hus nem lész! (Somogy Nyr. 6 : 368.) Meg a mennyit rákót, — ha telne is tőle, as se teszi, a ki harminc-negyven ezerig áll vagyonképpen. (Debrecen Nyr. 23 : 93.) Ahhogy én megszántottam akkó af földet! — de vót is termés. (JB.) Amijen legíny én vótam! (JB.) Hm! mikó még én aj jányokho jártam! (JB.) Naiszen ha én egyszer ráteritem a nyelvemet! (Zala m. Nyr. 25 : 475.) Hé, ennyi ideig elalunni! (Somogy Ngy. 6 : 303.) Egy hít alatt a ruhát úgy elribolni! (Mátyusföld Nyr. 20 : 267.) Van nekéd eszéd, hetfen krajcárt annyi érte, mikor hatfan is nyomtányi! (Veszprém Nyr. 8 : 40.)

Igen gyakori szerkezet a népnyelvben az olyan, hogy a visszonyított, függő beszédet bevezető nyilatkozásjelentő ige, vagy több szóból álló mondat elmarad. Különösen akkor szokott ez megtörténni, ha az előző mondatban burkoltan már benne van a mondást jelentő fogalom; de előfordul egyébkor is. Pl.:

a) A mondást jelentő fogalom nincs bent az előző mondatban:

Megy ám oda a jágër is, hogy ü lütte a nyulat. (Somogy Nyr. 3 : 511.) Másik ícakán vitt vele szalonnát, kóbászt, hogy ú bizon nem koplal ottan egész íjjé. (Veszprém Nyr. 18 : 235.) Kimégy a kocsmáros a konyháró, hom má a szakácsnié megfüözött. (Rábaköz Nyr. 16 : 136.) Ha főzni akarok, akko harakszik, hogy a zú lisztyit é né roncsam, ha fonny akarok, hogy a rokkát é né roncsam. (Veszprém Nyr. 17 : 324.) Nekidólt a (híd) karfájának, hogy: na lássuk hát, mitől is döglenek a legyek. (Székelység Ny. 29 : 534.) Pofon ütötte aszt a szógálót, hogy ide hogyan gyühet. (Veszprém Nyr. 26 : 237.) Séhossé akarta événnyí, hogy óneki ha maga vóna sé kék. (JB.) Kerúgetyi, kerúgetyi, hogy ó nem mer közelebb mënnyí. (JB.) Fómögy a pap (az oltárhoz): ü csak azt imádkozi, a mit a többi papok. (Somogy Ngy. 6 : 283.) A kirá nem akarta éhinnyí, hogy al lehetetlen. (Veszprém Nyr. 24 : 334.) A léány émënt az előjárókho, panaszkodott, de ott nem segítettek rajta, hom mënnyën el a paphó. (Veszprém Nyr. 24 : 333.) A mënnyé háragudott is rá szörnyen, hogy nem tud má félfordúnyi. (Gömör Nyr. 23 : 575.) Le akart a léány írte hajúnyi, de a legíny ippen nem akarta engennyí, hom maj ü maga veszi fő a rokkakapcsot. (Veszprém Nyr. 24 : 332.)

b) Az előző mondatban burkoltan bent van a mondást jelentő fogalom:

Má Pétër, még á hegytoló jó is láktak, osztán kötötték fél, hogy gyere mán lé fányóvó pajtás. (Nógrád m. Nyr. 7 : 38.) Ott sirdogált, hogy üneki aszonta az ü ipa, hogy ü ezt tisztára kiirtsa, de nem löhet. (Baranya m. Nyr. 28 : 43.) A kirá megígírte, de étította neki, hogy annak nem szabad mást énnyí annyi, mind é kizs buzaszómát. (Vesz-

prém Nyr. 24 : 429.) Panaszkodott eggy öreg asszonnak, hogy ü neki rendűjön ész szeretőt, ha az ördög léssz is. (Veszprém Nyr. 24 : 332.) Elő csak hímetl hámost, hogy így még úgy, de bij asztán csak ráfanyalodott. (JB.)

c) Ide sorozhatók az olyan *hogy*-os mondatok is, melyek célt fejeznek ki, de igéjük jelentő módban áll, s emiatt valamely mondat jelentő ige, vagy mondat hiánya érezhető :

Égyenössen felé tart, hogy majd attü megkérdi az utat. (Orosháza Nyr. 4 : 325.) Az éjjel a császár nem aludt semmit, hogy talán möglátja, hun veszi a pénzt. (Somogy Ngy. 6 : 286.) Neki ment, hogy megveri. (Orosháza Nyr. 4 : 179.) Most azért gyütt, hogy a lányt erővel viszi el, ha nem akar szíp szörivé menni. (Orosháza Nyr. 4 : 179.) Pista éfáratt, lédót pihenni, ho maj onnán ló ő. (Nógrád Nyr. 6 : 176.) Ez a fiatal embör elvötte (a vén banyát), hogy nagy úr lössz mellette. (Somogy Ngy. 6 : 289.) Rontott főfelé (a sárkány), hogy ényel mindönt. (Új-Kigyós Nyr. 4 : 232.)

A célhatározásnak ez a módja sokkal gyakoribb a népnyelvben, mint az, hogy a mellékmondat állítmánya felszólító módban van. Ez utóbbi szerkezet csak elvétve fordul elő :

Mikor tizenkét esztendősek voltak, elmöntek, hogy *fölkeressék* az ödös apjukat. (Somogy Ngy. 6 : 320.)

Hasonló szerkezetek ezekhez az olyanok, mikor a függő kérdés fő mondata nincs kitéve, csak maga a függő kérdés. A főmondat a legtöbb esetben igen könnyen odagondolható.

a) Tagadó főmondattal egészíthetők ki a következő függő kérdések :

Hun vót, hun nem vót, — vót éccer egy kirá. (JB.) Mi csinát, mit nem, — csakhogy jó kísüssen gyütt haza. (JB.) De bizony, hogy hogy nem, — Péter nem sokára a számárrá együtt mént haza. (Orosháza Nyr. 3 : 557.) Az Isten öjje meg, Isten bocsá, — hogy mit is mongyak az ebattásúnak. (Debrecen Nyr. 7 : 521.) Elmenyek, elmenyek, — csak hogy mennyek haza, hogy búcsuzsam én el apámtól anyámtól. (Maros-zék Nyr. 7 : 143.) A szégein jány megint csak ékeszté já ná cssirást, — hogy válogássá eó ki já léncseit a mákbaó. (Gömör Nyr. 20 : 142.) Ó biza mit gondolt mit nem, — kapja magát felköti a kargyát. (Székelység Nyr. 29 : 534.) Eccer, — hagy esett, hagy nem — két tehenre tett szert ez a Miska. (Kis-Küküllő m. Nyr. 32 : 48.) Eggyig csak ahogy vót, úgy vót, hanem ezután ? [hogy lesz, nem tudom]. (JB.) Minek a világánál dógoztam volna ögyébnél, mind a mit kaptam gyertyát ! (Somogy Ngy. 6 : 330.) Már a takarékból elhordtunk mindön pénzt, ez a nagy odvas fa mögtellött ; de még van ; — hogy azt még hovál hordjuk ! (Somogy Ngy. 6 : 295.)

b) Állító főmondat érthető a következőkhöz :

Mögállnak az embörök ottanék, [s tanakodnak], hogy hugyan mikép lössz ez. (Somogy Ngy. 6 : 283.) Kírem szípen, [azt kérdi odakünn a halas-asszony], hogy nem-i vesznek halat. (Mátyusföld, Nyr. 20 : 267.) Mëg-ijettek nagyon, — hogy micsoda dolog e'? (Veszprém Nyr. 26 : 281.) Új járt lésfél az udvaron [s töprenkedett], hogy micsinájjon, micsinájjon, de sèhössè tutta mëffognyi (=elhatározni) magát. (JB.) Ahho a kódisho beméntek, nem tunná-è megmondanyi, mère van a fekete város. (Veszprém Nyr. 26 : 236.) Hun vöszöd tè a pénz? — Hun vöszöm! [mit kérdezed?] Csakhogy van! (Somogy Ngy. 6 : 286.)

c) Nagy ritkán előfordul az az eset is, hogy maga a függő kérdés hiányzik, csupán a főmondat van kitéve. Pl. :

Vótak (csibéim), de tuggy' a jó Isten, [hogy hogyan történt, v. hogy mi volt az oka], mind úgy éveszelóttek. (Vas m. Nyr. 10 : 183.) Nem harakszok rájok, vagymi, de én nem tudom, [hogy mi az oka], nem szeretém, ha nálunk gyünnek. (JB.) Fene tunná mëgmondanyi, [hogy miért], de valami rosszat érzék. (JB.) Panaszkodott a mútkor is, hogy ő nem tuggya, de vagy két hét óta mán nem tud alunnyi. (JB.)

Alanyi mellékmondatok főmondat nélkül:

De [hihetetlen] hogy az mozog magába! (Eger Nyr. 18 : 24.) Te Pista, [lehetetlen] hogy a Jóska megszökött! (Mátyusföld Nyr. 20 : 267.) Te ahugyan jártál, [az még semmi], halem möny el, a mónár komádtul kérdözd mög, hogy az hugyan járt. (Somogy Ngy. 6 : 307.) Ammivel én tartozok! [az csekélység], — hanem tè....! (JB.) Az idén csak ammi kis búzám termétt, [az megjárja], — de tavaj...! (JB.) Hej, én még vagyok a mijjen, — [az nem sok] — de lehet erős a kicsi szép királyfi! (Székelység Nyr. 29 : 536.) Ammi én velem történt tennap! [az volt ám valami] (JB.)

Tárgyi mellékmondatok főmondat nélkül:

a) A tárgyi mondat főmondata ki van hagyva :

Lögyön szüves, [tegye meg] hogy gyűjjön lè Babodra. (Somogy Nyr. 13 : 330.) Lëgyën kösztük biró, [döntse el, hogy] kijé lëgyën a papucos mëg az ustor. (Veszprém Nyr. 26 : 237.) Annyira mögharagitotta, [hogy elhatározta] hogy hát ü elmögy valamit valamère poróbálni. (Szt.-Márton, Baranya m. Nyr. 28 : 42.) Te Furus, [hallottad-e] hô háát ez a Márton Andér János Istánnya ki akar vezetni a gyűjtöbe (=táncba). (Hosszúfalu Nyr. 22 : 238.) Mátyás király utazott, és a mint egy falun körösztil mönt, [látta, hogy] egy embörnek a' vót a háza ódalára írva : Bú és bánat nékün élt. (Somogy Ngy. 6 : 317.) Má ami igaz, [azt nem tagadom] jó gyütt rajta no, nëm lehet panasz. (Eszék Nyr. 7 : 231.) Az idës attya szeginy ides apámmal, — hogy aszt is a haló főggyibül felhozom — egy ültő helyökbe elbeszülgettek egisz dilutánokon is. (Bihar m. Nyr. 9 : 559.)

b) Egyszer ki van ugyan téve a főmondat, de megvan neki a maga tárgya részint egy szó, részint egy mondat alakjában. Azért

ha még egy tárgyi mellékmondatot csatolunk hozzá, úgy érezzük, mintha a főmondatot még egyszer ki kellene tenni. A főmondatnak ilyen hiánya érezhető abban az esetben is, ha a második tárgyi mondat nem egyéb, mint az első tárgynak más alakban való kifejezése, körülírása, vagy magyarázata. Pl. :

Mékköszönte a jó 'karattyát, [megköszönte] hogy aszt ü vele mék-
cselekette. (Veszprém Nyr : 15 : 92.) Csak nézzék az ü halálát, hogy majd
ü hugyan hal meg. (Somogy. Nyg. 6 : 299.) Pista nagyó mébbánta, á
mit tét, hogy ártatlanó mellótte testvérit. (Nógrád m. Nyr. 6 : 176.)
Nem tom mi lehetett, de [azt tudom, hogy] attul annak eccerre ojjan
fehér lett az ajaka, — köpködött tüle. (Zala m. Nyr. 25 : 379.) A szégény
asszon ê kezdett neki panaszkonni, hogy ó nem tuggya, mi isten csudája,
de [azt tudja, hogy] az ú fija má hit íves, de sê nem nű, sê nem beszil.
(N.-Beeskerek Nyr. 7 : 86.)

Hasonló szerkezetek még a következők :

Én nem járok ám ide egész nap, hogy ide járnak. (Mohács Nyr.
27 : 113.) Mink nem fizetünk ám más helütt egy krajcárt sê, [nem tesszük
azt] hogy más helütt fizessünk. (U. o.) Nagyon hurutok, pedig nem is
ittam, [nem lehet mondani] hogy én ittam vóna. (Baranya-Ózd Nyr.
27 : 335.)

c) Találunk a tárgyi alárendelés körében ezekkel ellenkező
hiányos szerkezeteket is : nem a főmondat, hanem maga a t á r g y i
m o n d a t h i á n y z i k. Pl. :

Született mán a nyócvahatba is, ha nem többbe ; majd a pap mon-
daná még [hogy mikor született]. (JB.)

Érdekesek e szerkezetek között azok, amelyek logikailag véve
éppen az ellenkezőjét fejezik ki annak, amit valójában mondani
akarnak. Tagadólag fejezik ki azt, amit tulajdonképpen állítanak,
tehát a tagadó főmondatok tagadó mellékmondatokkal egészítendőek ki.

Fájin jány, — nem lehet mondanyi. [t. i. hogy nem az.] (JB.) Méffize-
tett a jámbor, — nem mondom ; de csak nagy kínnal. (JB.) Vótunk
ott sokan, — nem mondom, més sê tuttunk vele sémmit sê csinányi.
(JB.) Égyüssz-ê az esküttetésre ? — Ha akkorra ê tudok végeznyi, —
nem mondom [hogy el nem megyek]. (JB.)

Ugyanilyen a következő mondat is azzal a különbséggel, hogy
ezt nem tárgyi, hanem — szintén tagadó — alanyi mellékmondatokkal
kell kiegészíteni :

Azokon csak néha esik még, hor részégék, de rajtad nar ritkaság !
(JB.) Nem az a ritkaság, hogy részeg vagy, hanem az, hogy nem vagy
részeg. Pedig a kifejezés formája szerint az előbbi következnek belőle.

Hiányos szerkezeteknek kell tartanunk az olyan okhatarozó alárendeléseket, melyekben a mellékmondat nem egészen illik oda a főmondatához, éppen azért egy másik gondolat hiánya érezhető, amelynek a közbeszúrása a viszonyt szorosabbá és érthetőbbé teszi. Ezeknek az okhatarozó mondatoknak tehát voltaképpen van főmondatuk, csak hogy a mellékmondat nem ettől a grammatikai alakban is kifejezett mondatról, hanem egy másik, könnyen odagondolható, a főmondatban burkoltan meglevő gondolattól függ. Azért a viszony világos kifejezéséhez ennek a burkolt gondolatnak egy új főmondat alakjában való kitétele válik szükségessé. Pl.:

Hol a rosza jársz, [mi az oka ?] hogy még sē hozod aszt a treőnyét. (Buzita Nyr. 7 : 519.) Nekēd tám bokréta van a' kalapodba, [s az az oka annak] hogy ojan kevés vagy velle ? (Háromszék Nyr. 4 : 469.) Na, hát tīged mi lelt, hogy ugy el vagy kīppedve ? (Tisza-Abád Nyr. 26 : 235.) No, tán kendērt ásztatnyi vótá, hogy ojjan lucskos vagy ? (JB.) Bizonyosan lopott portéka az, hogy ojjan nagyon tūn akar rajta annyi. (JB.) Bizony őcsēm, nekēd is ēmēnt az eszēd, hogy eleresztētted, akki ípen melletted vót föld eladó, a kezedrū. (JB.) Hasonló szerkezetet idéz Molecz B. az Actio curiosából a Nyr. 28 : 505. lapján : Mellyik ? hogy én nem látom. [t. i. mi az oka, hogy . . .] —

Célhatarozó mondatok is előfordulnak főmondat nélkül oly esetekben, mikor beszéd közben mint közbeszúrások, közbevetések szerepelnek, tehát lényegtelen dolgot fejeznek ki. A hiányzó főmondat rendszeren valamely mondást jelentő ige, amely minden esetben könnyen odagondolható. Pl.:

Mit akar kied vén bolond, — hogy én is azt mondjam ehejt —, hisze egyet se tudja, hogy kikkel van dóga. (Székelység Nyr. 29 : 537.) Hogy ē nē felejcsēm, mé gyüttem, — aggya kecs csak ide a hurka tőtőt. (JB.) Akkó nap őtözött fel ípen — hogy egyik szavam a másikba nē őcsēm — a letőregebb fījam is katonának. (JB.) Lēhetētt mán akkó, — hos sokat nē hazuggyak — úgy hajnali három óra. (JB.) Bizony idēs anyám — hogy mēmmonyam, ammi a szívemēnn fekszik — kes sē a mi javunkot akarta sosē. (JB.)

Módhatarozó mondatok közt találunk példát a hiányos szerkezetek mindkét fajára, a főmondat hiányára is, meg a mellékmondat hiányára is.

a) Hiányzik a módhatarozó mondat főmondata :

Ha asztán visszájáru fujsz bele a sípba, [úgy eltűnik] mintha ott sē lett vóna. (Kiskunság Nyr. 1 : 419.) Az a gyönyörű hat pej csikó mintha röpút vóna velük. (Orosháza Nyr. 7 : 183.) Osztán kigyűnnek a bakák, [úgy bánhatsz velük] a hogy akarsz velük bänni. (Arad m.

Nyr. 13 : 574.) Én akkó sē állok elejbed ; [tégý úgy] ahogy nekéd jobban teccik. (JB.)

b) A mellékmondat elmaradása esetén a főmondatbeli *úgy* mutatószó fokozó értelművé lesz. Éppen ezért, mivel az *úgy* ezekben egyértelmű a *nagyon* határozó szóval, a mellékmondat hiányát jóformán észre sem vesszük. Pl. :

A kutyák rágnák még ezt a csizmát, úgy szoriti a lábamat ! (Drávamellék Nyr. 16 : 42.) Úgy fokton foktam a mézszárszékbe, [hogy lehetetlennek látszott az elillanás] mégis elillantott. (Kecskemét Nyr. 12 : 232.) Úgy rimánkodott neki szegény, de hijába ! (JB.)

Ugyanilyen hiányos szerkezeteket találunk a következők között is.

a) Hiányzik a főmondat a következőkben :

Kondást jó mērrakta, a mennyit csak ēbirt vinnyi. (Nógrád m. Nyr. 15 : 374.) Nagyon kicsike vót, hogy jófurmán még sē lehetett látnyi. (JB.) Nagyon magossan horgya az orrát, hogy még sē akar mán látnyi. (JB.)

b) Maga a következményes mondat hiányzik :

Legyen ojjan jó szívvel hozzám, [hogy szánjon meg] is aggyon ennek az én nyeverémnek abbul a fedelencbül. (Szatmár Nyr. 8 : 225.) Ujan ehés vagyok, aggyon ē kis kēnyēret. (Csetény Nyr. 3 : 323.) Ojjan erőssen össze vót ragasztva, mégis szítesett. (JB.) Úgy szerettem vóna vele beszīnyi, de nem tuttam. (JB.)

A relatív mondatok körében is találkozunk elvétve mondatkihagyással, még pedig azzal az esettel, hogy a relatív mondat főmondata hiányzik, vagy ha ki van is téve, nem pontosan illik a mellékmondathoz. Pl. :

Eladó ez mindakettő : ammējjikēt választod ! (JB.) Csak úgy horták a jobbná-jobb ételēket, kalácsot, húst, bort, ammit szemünk, szánk kívánt ; kináगतott is a házigazda mindig : kinek mi teccik ! [abból vegyen]. (JB.) Igyá mán Pista tē is, vagy táncojj, mulass ; a mejjikhő nagyobb kedved van ! [azt csináld]. (JB.)

Ide sorozhatók az ilyen pregnáns szerkezetek :

Maj csak este (érkezik meg), mert a mījen lovakon van, [azokkal nem lehet haladni] hát ha elindul ma Veszprémbű, későre ér ide. (Tihany Nyr. 3 : 466.) Még azt mēttēszi, amījjen bolondos, [az olyantól kitelik] hogy felējék sē nīz az egisz hétēnn. (JB.)

Hiányos szerkezeteknek lehet tartanunk az olyan hely- és időhatározó mondatokat, amelyekben egy már előbb kített gondolat értendő oda főmondatúl a mellékmondat mellé :

Éggyütt méntünk majd a vashídig, ahun tavaj belefút a vízbe a katoná. (JB.) Két hete lehet, hogy az iskola kímínyyibe csapott a ménkü ; ípen mikó a János bácsi szöllejit vótunk kapányi. (JB.) Mënnyeték ki jádzanyi a kerbe, vagy az úccára ; ahová teccik, csak idebë në légyeték. (JB.) Várok még ëd darabig, hogy ugyan mire mëhet ; [várok] még gyözöm tívë, cërnává. (JB.)

Nagyon gyakoriak a hiányos mondatszerkezetek a f ö l t é t e l e s m o n d a t o k között. Leggyakoribb eset az, hogy csak maga a föltételes mondat van kitéve, a főmondat pedig hiányzik. Pl.:

Ha jól kérdeném : erre menyen-e az út Vásárhely felé ? (Székelység Nyr. 1 : 465.) Kérem szípen, ha még nem sérteném, — még most is iskolába jár ? (JB.) Hát az, ha tudni akarod, én vónék a micsodás. (Székelység Nyr. 29 : 536.) No de ha nem vót ! — Mëvvót no, ha mondom ! (Eger Nyr. 15 : 140.) Ha az ólom erdőbe vótá, még a ezüst erdőbe, [jól van] de mán az arány erdőbe në mënny. (Nógrád m. Nyr. 15 : 373.) Csak mindenütt a tetejin járjí kè a sárnak ! — Hisz ha nem vónék nehez, de besülyedek. (Kovár Nyr. 17 : 96.) Hátha a szömöd úgy kopog, mint a fogad ! (Kiskunság Nyr. 14 : 517.) Az asszon átkozuluódott, hoh ha ú fírhë megy [akármí lelje]. (Kemenesalja Nyr. 33 : 59.) Eddig valahogy étangáták-bángáták a dógot ; de hogy lesz ezutég, az isten ha tuggya [= az Isten tuggya, ha ugyan az is tudja], a ki mindönt tud. (Udvarhelyszék Nyr. 4 : 275.) A hóhër ha tudna a tekergés ellen urusságot, de én, tudom, hogy nem. (Udvarhely m. Nyr. 4 : 176.)

Különösen ó h a j t á s k i f e j e z é s é r e fordulnak elő gyakran a pusztá föltételes mondatok. Pl.:

A gombomat keresëm, hátha megtalánám. (Orosháza Nyr. 5 : 327.) Ha oda hanná csináni a ház végibe, a hun a favágittóm van ! (Somogy m. Nyr. 12 : 233.) No még, aszondi, még ha egyvet találánák ! (Somogy Ngy. 6 : 350.) Nem is kérdözi kè : minek gyüttem ! ? — Maj mögmondi kè ! — Hát ha odanná kè hónapra a seckavágóját ! (Baranya m. Nyr. 27 : 336.) Nekünk ëk kertészre vóna szükségünk, ha tunná aszt a mestërségët. (Veszprém m. Nyr. 15 : 41.) Messzirül összekúcsolva a kezeit könyörgött, hogy az éhségít ha valamivel el bírná csillapítani. (Arad m. Nyr. 13 : 573.) Most má mindënt mëgtészék, ha mëgtunnálak benneteket szabadittanyi. (Görbő Nyr. 3 : 469.) A kutyám beleajtött ëgy gyürüt a tengërbe, ha të ki tunnád aszt nekëm huzatnyi. (Veszprém Nyr. 15 : 92.) Reggerre viradva asztánan iskalábra kergette (Miskát) az asszan, ha e' kicsi magához való eszt tudnának bésajtni a butuk fejibe. (Kis-Küküllő m. Nyr. 32 : 49.) Tanittuó ur, ha lënnë oan szüves, vendiéjejim lësznek a ziecekára, a szobájába ëf fërsluógnak ha helet anna. (Pápa Nyr. 33 : 241.)

Föltételes mellékmondattal egészítendó ki a következő mondatok értelme :

Tessejk eltennyi kigyelmednek a butykost, mer osztejng maj mibeó iszaónk? [t. i. ha elvesz]. (Gömör m. Nyr. 18 : 427.) Mënnyük bé előbb a kocsmába, én fizeték egy liter bort; anná jobb kedvünk lëssz [ha iszunk]. (Eszék Nyr. 7 : 231.) A gója fészkit é në pusztídd, më az egész vidéköt éveri a jég [ha elpusztítod]. (Szeged Nyr. 4 : 137.) Vigyázz, fíjam, magadra, mer [ha nem vigyázol] a füled közí szoritam a fejedet! (Maros-Torda m. Nyr. 27 : 94.) Kírlek szípen szíp kirájfi, aggyá gyorsan, mer különben [=ha nem adsz] mingyá mëghalok! — De mikor nëm lehetett! (Orosháza Nyr. 7 : 183.)

Ide sorozhatók még azok a szerkezetek is, melyekben a föltétel ki van ugyan téve, de nem föltételes, hanem ellentétes mondat alakjában, s ezért a föltételes mondat közbeszúrható. E szerkezetekről már a mellérendelésről szóló fejezetben megemlékeztem; itt csak néhány példát akarok bemutatni :

A szégeiny embër behánná má já kiszákájtott kënyërét á këmënceibe, [ha volna lapátja] de mëgin nincs kënyeirhányaó lápáttyá. (Gömör m. Nyr. 20 : 140.) Szívesen ékísírtenélek, de nem érek rá. (JB.)

Az ellentétes és föltételes forma összekeveredését látjuk az ilyenekben, mint :

Egész vagyonomot oda attam vóna érte; *de ha* nem kellett neki! (JB.) Utóssó harapáskënyeremét is mëgosztanám vele; *de ha* ëccër nem kell neki! (JB.) De ha ëccër nem tagadom, hogy én vótam a hibás! (JB.)

Hasonlító mondatokban is elmarad olykor a főmondat, s csupán a kötőszóval bevezetett mellékmondat van kitéve. Pl. :

Hát a mint ma szombat este van, [épp az volt akkor is] már vasárnap röggel köllött nekik mönni szentegyházba. (Somogy m. Ngy. 6 : 282.) Hát mint holnap vasárnap lössz, gyülest parancsoltatott a biró. (Somogy Ngy. 6 : 315.) Nics csak, [olyan] akar ëggy égi meszeló. (JB.) Ippe mind é részeges korsó. (Szolnok-Doboka m. Nyr. 15 : 568.) Ugyanilyen szerkezetet idéz Molecz B. az Actio curiosából a Nyr. 28 : 505 lapján : Mint a mely ló nem akar vonni, s kifogják, s megforgatják a kocsi előtt, ismét befogják s mindgyárt von [te is olyan vagy].

Olykor egész gondolatsorok hiányzanak különösen élénk előadásban. Az ilyen sűrű mondatkihagyások bizonyos drámai színezetet és erőt adnak a nyelvnek. Csak a legfőbb gondolatok vannak kiemelve, azok is csak szűkszavuan; a mellékesek, lényegtelenek pedig egészen hiányzanak. Az egyes gondolatok közt levő hiányt a képzeletnek kell áthidalnia. Meg kell találnia az összefüggést, a kapcsolatot az egyes mondatok közt, szóval a meglevő néhány gondolatból rekonstruálnia kell a teljes szerkezetet. Csak

egy jellemző példát akarok bemutatni; ez a hézagos, szaggatott előadásmód úgyszólván első pillanatra feltűnő sajátossága a népnyelvnek. Pl.:

Kírdeszte a küszöböt, kírdeszte az utat, [vittek-e rajtatok egy halottat? Mind azt felelték: nem], asztám mögin mént a temetőbe. [Megkérdezte a temetőt:] Temető, hoztak-é belét halottat? [Az is azt felelte: nem hoztak.] Akkor asztá' sēhuñ sē taláto mēk. — Tehát hiányzik a kérdés, hiányzik a rá adott felelet, hiányzik a kérdést bevezető gondolat s megint hiányzik a felelet. (Veszprém m. Nyr. 24 : 333.) A kérdést kikövetkeztethetjük az előzményekből, s ugyancsak az előzményekből sejtjük, a következményekből pedig világosan, határozottan látjuk azt is, hogy a feleletnek tagadónak kellett lennie.

Ezekben akartam ismertetni a népnyelv néhány jellemző sajátosságát. Ha felfogásom olykor nem felel meg a valóságnak, ha magyarázataim itt-ott tévesek is: legalább olyan anyagot gyűjtöttem, melynek bizonyára hasznát veheti a tovább vizsgálódó.

E jelenségeknek közös tulajdonsága, hogy nem szigorúan logikusak, sokszor éppen szemben állanak a logikával, és különösen nem tudatosak. Steinthal felfogása, mely azóta a mai nyelvészet általános felfogása lett, hogy a nyelvi jelenségek sohasem, vagy csak nagy ritkán tudatosak, különösen áll a népnyelvre. Öntudatlanul, mintegy ösztönszerűen jönnek létre e sajátosságok, csupán a nyelvérzéktől sugallva. Mintegy önmagából forrja ki őket a nyelv, menten minden külső, idegen hatástól, minden tudatos okoskodás nélkül, egyedül a saját magában rejlő őserőből merítve. Innen van az, hogy a nyelvnek igazi szelleme mindig a népnyelvben nyilatkozik meg legtisztábban; ezért mondja Müller Miksa dr. Giuseppe Pitre'hez írott levelében: ha meg akarjuk tudni, mi a nyelv, a nyelvjárásokban kell ezt kutatnunk, a nyelvek valódi s természetes életének egyedüli képviselőjében. (L. Nyr. 11. 322.)

TARTALOM.

Bevezetés	3
Mellérendelés alárendelés helyett	7
Kötőszó nélküli szerkezetek.....	16
A) Mellérendelt szerkezetekben	22
B) Alárendelt szerkezetekben	25
Mondatkihagyás	33